

บทที่ 2

เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช และละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ในบทนี้จะได้กล่าวถึงความ เป็นมาและความสำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช รวมทั้งกล่าวถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช ความลำดับ ด้วยเหตุที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มี หัวข้อว่าละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ดังนั้นองค์ประกอบที่เกี่ยวกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทั้งหมด อาทิ สถานที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราช ประวัติเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งผู้วิจัยถือว่ามีความสำคัญทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นใน บทนี้ผู้วิจัยจะได้แบ่ง เป็นช่วงกล่าวคือ ช่วงที่ 1 จะกล่าวถึงเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่สมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโลกราชจนถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ช่วงที่ 2 กล่าวถึงสถานที่สำคัญในเมืองนครศรีธรรมราชที่มีความ เกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช และช่วงที่ 3 กล่าวถึง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช รวมทั้งบทบาทของละครผู้หญิงของเจ้าพระยานคร- ศรีธรรมราชในแต่ละสมัย โดยจะได้กล่าวความลำดับ ดังนี้

ช่วงที่ 1

เมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่จังหวัดหนึ่งของภาคใต้ และ เป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

ที่ตั้ง

เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองที่มีพื้นที่ใหญ่เป็นอันดับ 2 ในภาคใต้ รองจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราชมีอาณาเขต คือ

ทิศเหนือ	จดจังหวัดสุราษฎร์ธานี และอำเภอปานตอน
ทิศใต้	จดจังหวัดตรัง พัทลุง และสงขลา
ทิศตะวันออก	จดอำเภอไทย มีชายฝั่งทะเลยาว 225 ก.ม.
ทิศตะวันตก	จดจังหวัดสุราษฎร์ธานี และกระบี่

ลักษณะการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชมีการปกครองทั้งส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 17 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ

ประชากรและศาสนา

ประชากรในเมืองนครศรีธรรมราช มีทั้งหมด จำนวน 1,477,417 คน แบ่งเป็นชาย 740,105 คน และหญิง 737,312 คน เป็นจังหวัดที่มีประชากรมากที่สุดในภาคใต้

ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ นอกจากนี้ก็มีศาสนาอื่น ๆ ด้วย เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

ความเป็นมาของเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองนครศรีธรรมราชในอดีตมีความเป็นมาช้านานาน ซึ่งเชื่อกันว่าเดิมเมืองนครศรีธรรมราชได้มีชนชั้นผู้นำเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง ซึ่งสันนิษฐานได้จากหลักฐานที่ค้นพบ คือ กลองมะโหรีที่ก่อสร้าง นครศรีธรรมราชมีผู้ปกครองเมืองโดยเริ่มตั้งแต่พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ซึ่งได้ปกครองสืบกันมา 5 พระองค์ และต่อมาได้เสด็จมาทรงเพราะมีโรคระบาดและโจรเข้าปล้นเมือง เมืองนครศรีธรรมราชจึงถูกทิ้งร้างไป เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา แคว้นอโยธยาได้ส่งให้ขุนอินทราमारรวบรวมผู้คนและบ้านเมืองที่กระจัดกระจายพร้อมทั้งสร้างเมืองขึ้นใหม่ชื่อว่า "นครคอนพระ" ซึ่งในสมัยอยุธยาเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นเมืองเอกเมืองหนึ่งในภาคใต้ หลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตเกิดการแตกแยกขึ้นภายในกรุงศรีอยุธยา พระเพทราชาได้ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ต่อมาหลังเสียกรุงครั้งที่ 2

หัวเมืองต่าง ๆ ที่คิดจะตั้งหัวเป็นใหญ่ได้แข็งเมืองตั้งเป็นชุมนุมขึ้น ซึ่งก็รวมถึงชุมนุมนครศรีธรรมราชด้วย ในครั้งนั้นพระปลัดหนูซึ่งเป็นผู้รักษาเมืองได้รวบรวมหัวเมืองอื่น ๆ ตั้งหัวเป็นอิสระ เช่น เมืองชุมพร ปทิว เวรรคา ตรง กระบี่ เป็นต้น พระเจ้าตากสินได้ยกทัพปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งหัวเป็นใหญ่ รวมทั้งได้ยกทัพไปปราบปรามชุมนุมเจ้านครฯ ด้วย เมื่อปราบปรามได้แล้วก็นำตัวพระปลัดหนูเข้ามาไว้ในกรุงด้วย โดยได้ให้พระเจ้านราธิวาสยวงศ์หลานเธอครองเมืองนครศรีธรรมราช เจ้านราธิวาสยวงศ์ครองเมืองอยู่จนถึงวคต พระเจ้าตากสินก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระปลัดหนู กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ตามเดิมโดยพระราชทานอนุญาติให้มละครผู้หญิงเป็นเครื่องประชัน ซึ่งเดิมละครผู้หญิงจะได้เจฑาะพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น สันนิษฐานว่าที่ทรงโปรดเจ้านครฯ มากนั้นเพราะเจ้านครฯ ถวายธิดาทำราชการถึง 2 คน คือ คุณปรางและคุณฉิม คุณปรางนั้นครั้งต่อมาได้พระราชทานแก่เจ้านครฯ (พิณย์) ขณะที่พระราชทานคุณปรางให้แก่เจ้านครฯ (พิณย์) นั้นคุณปรางตั้งครรภ์ได้ 2 เดือนแล้ว ต่อมาบุตรที่คลอดจากคุณปรางก็คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทมากในสมัยต่อมา และมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชด้วย เมืองนครศรีธรรมราชมีเจ้าพระยานครศรีธรรมราชปกครองติดต่อกันมาตามลำดับ 5 ท่านด้วยกันกล่าวคือ

1. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู)
2. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณย์)
3. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
4. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)
5. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรงกับสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) เป็นสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองใหม่เป็นแบบมณฑล ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชถูกยกเลิกไป เมืองนครศรีธรรมราชถูกยุบรวมกับหัวเมืองอื่น ๆ อยู่ภายใต้การปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาล บทบาทและอำนาจของเจ้านครฯ รวมถึงตระกูล ๗ นครก็ค่อย ๆ

หมดไป ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 นครศรีธรรมราช จึงเป็นเพียงจังหวัดหนึ่งในประเทศไทยเท่านั้น

เมืองนครศรีธรรมราชในอดีตจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งเป็นเมืองเอกเมืองหนึ่งของภาคใต้ เพราะเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่าติดต่อทะเลสามารถติดต่อกับหัวเมืองอื่น ๆ ได้โดยสะดวก จึงเป็นแหล่งหลังไหลของอารยธรรม รวมทั้งเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมรดกทางวัฒนธรรม เพราะมีศิลปวัฒนธรรม เป็นของตนเองอยู่ช้านาน นอกจากนั้นแล้ว เมืองนครศรีธรรมราชยังได้รับฉายาว่าเมืองพระ โดยมีสิ่งที่ยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นเมืองพระของนครศรีธรรมราชได้เป็นอย่างดีนั่นคือ พระบรมธาตุที่จังหวัดนครศรีธรรมราชที่ยังเป็นเครื่องเคารพสักการะของชาวเมืองนครศรีธรรมราชจวบจนปัจจุบันนี้

ช่วงที่ 2

สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการแสดงละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

สถานที่สำคัญในเมืองนครศรีธรรมราชที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช และมีหลักฐานปรากฏตามที่ค้นพบได้มีสถานที่สำคัญ 4 แห่งด้วยกันคือ สนามหน้าเมืองศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุ โรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชซึ่งสถานที่เหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช แตกต่างกับคามโอกาสและจุดประสงค์ในการแสดงนั้น ๆ โดยจะได้กล่าวตามลำดับ ดังนี้

1. สนามหน้าเมือง

สนามหน้าเมืองนครศรีธรรมราชในอดีตเคยใช้ เป็นสถานที่สำคัญ ต่าง ๆ อาทิ เคยเป็นพลับพลาที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินในแต่ละยุคสมัย ข้อความที่จะยืนยันได้ว่าพลับพลาที่ประทับ เคยเป็นที่สำหรับแสดงละครของเจ้าพระยานคร-

ศรีธรรมราช คือ จดหมายเหตุประพาสแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีข้อความปรากฏ ดังนี้

"เวลาค่ำกลับมาพลับพลาตุลละคอนซึ่งเล่นอย่างละคอนกรุงเทพฯ แต่ร้องก็ตีพิณพาทย์ก็ตีกรอย ๆ ทั้งสิ้น เขาเรียกกันว่าละคอนวิกเล่น 2 ไร่ แข่ง ๆ กัน เหมือนที่อย่างในกรุงเทพฯ เพราะเจ้าของเป็นภรรยาพระศรีธรรมบริรักษ์ทั้งสองคน"¹

จากจดหมายเหตุฉบับนี้จึงยืนยันได้ว่าพลับพลาที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน เคยใช้เป็นที่ในการแสดงละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งในปัจจุบัน คือ สนามหน้าเมืองและสนามหน้าเมืองในขณะนี้ยังคงใช้เป็นที่ประกอบพิธีสำคัญต่าง ๆ เช่น พิธีวางพวงมาลา เนื่องในวันปิยมหาราช หรือใช้เป็นที่ในการออกกำลังกายของประชาชนทั่วไปในขณะนี้ ดังนั้นจึงนับว่าสนามหน้าเมืองเป็นสถานที่สำคัญในอดีตที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยา-ศรีธรรมราช

2. ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช

ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราชในอดีตเคยเป็นที่ตั้งวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ตั้งแต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงสิทธิ หนู) จนถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราชท่านสุดท้าย คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ซึ่งพระองค์ทรงจัดการปฏิรูปการปกครองใหม่เป็นแบบมณฑล ทำให้ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลดลง อำนาจและบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลดลงด้วย ที่ตั้งวังเดิมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ถูกเปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการจนกระทั่งในปัจจุบันนี้ยังคงเป็นที่ราชการให้บริหาร

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. จดหมายเหตุประพาสแหลมมลายูคร่าว ร.ศ.117 (พ.ศ.2441). (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2505), หน้า 214 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แยม ๗ นคร) ๗ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2505).

ประชาชนในด้านต่าง ๆ แต่ในอดีตศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราช เคยเป็นสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องและความสัมพันธ์กับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช คือ เป็นสถานที่ตั้งวังของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งแต่ละท่านได้มีละครผู้หญิงเป็นเครื่องประดับอิสริยยศตลอดมา ภายในวังของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้มีบ้านเรือนปลูกอยู่ภายในบริเวณเดียวกันหลายหลัง คือ มีทั้งโรงแสงไฟเป็นสถานที่เก็บอาวุธต่าง ๆ โรงทอ เป็นสถานที่สำหรับทอผ้าภายในวัง โรงทองเป็นสถานที่ใช้สำหรับทำทอง เป็นต้น นอกจากโรงต่าง ๆ เหล่านี้แล้วภายในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ยังมีโรงละคร ซึ่งเป็นสถานที่ใช้สำหรับแสดงละคร เพื่อให้ความบันเทิงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในบางครั้งก็ไม่ได้มีการแสดงละครภายในโรงละคร แต่ใช้สถานที่ที่เป็นลานกว้าง ๆ ภายในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ซึ่งมีการสร้างจากจำลองขึ้นที่ลานนี้เพื่อใช้ในการแสดงละคร คุณทองทรพย์ จันทราพิทย์ ศิลปินละครในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เคยให้สัมภาษณ์ว่า "ท่านได้เคยแสดงละครให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชดูโดยได้แสดงละครเรื่องอุณรุทที่ลานภายในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในการแสดงครั้งนั้นได้มีการสร้างจากจำลองขึ้นเพื่อการแสดงด้วย คือ การสร้างต้นไม้เหล็ก และเจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ได้ขังติดตามดูการแสดงโดยตลอด"²

ดังนั้น ศาลากลางจังหวัดนครศรีธรรมราชในอดีต ซึ่งเป็นที่ตั้งวังของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช จึงมีความเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสถานที่ตั้งของโรงละครและเป็นสถานที่ซึ่งละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้จัดการแสดงอยู่ตลอดมาตั้งแต่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชท่านแรกจนกระทั่งถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราชท่านสุดท้าย

² (คุณทองทรพย์ จันทราพิทย์, เทปคัสเซ็ท)

3. วัดพระมหาธาตุ

วัดพระมหาธาตุเป็นโบราณสถาน อันเป็นที่เคารพสักการะบูชาของประชาชนชาวนครศรีธรรมราชมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัดพระมหาธาตุเคยเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชาวนครศรีธรรมราช โดยใช้เป็นสถานที่ในการจัดงานพระราชพิธีและงานมหรสพบันเทิง เช่น จัดการแสดงมหรสพเพื่อพระเจ้าแผ่นดินเมื่อเสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช หรือเพื่อต้อนรับเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่เมื่อมาว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่แสดงมหรสพบันเทิงประจำของชาวเมืองนครศรีธรรมราช เช่น จัดแสดงศิลปวัฒนธรรมประจำเมืองนครศรีธรรมราช คือ จัดให้มีการแสดงมโนราห์หนังตะลุง เพลงบอก ลิเกป่า รวมทั้งละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชด้วย และจากคำสัมภาษณ์คุณประเสริฐ คិតติ ผู้เป็นบุตรของคุณพร้อม พันธูวาทิศิลปินละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ได้ให้สัมภาษณ์ว่า "ในสมัยก่อนคุณแม่ (คุณพร้อม) ได้เคยแสดงละครผู้หญิงต้อนรับเจ้าเมืองมาเลเซียเมื่อมาเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองนครศรีธรรมราช และในการแสดงครั้งนั้นก็จัดให้มีการแสดงที่วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ในส่วนของคุณประเสริฐเองก็ได้เคยแสดงละครเรื่องรามเกียรติ์ในงานประจำปีต่าง ๆ ที่วัดพระมหาธาตุนี้ ในการแสดงละครแต่ละครั้งจะมีการสร้างโรงละครขึ้นบริเวณหน้าพระวิหารหลวง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระบรมธาตุเจดีย์ บางครั้งก็สร้างเป็นเวทีจำลองขึ้นที่หน้าลานต้นโพธิ์ภายในวัดพระมหาธาตุ"³ บริเวณวัดพระมหาธาตุจึงใช้เป็นสถานที่ในการจัดการแสดง รวมทั้งใช้รับเสด็จพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายหรือชาวต่างชาติที่มาเยือนเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าแผ่นดินที่ประพาสเมืองนครศรีธรรมราชและได้กล่าวถึงการจัดการแสดงรับเสด็จเมื่อคราวเสด็จประพาส คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ดังข้อความที่กล่าวถึงการแสดง คือ

---

³สัมภาษณ์ คุณประเสริฐ คិតติ, ผู้มีกรำละครกับศิลปินละครในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราช, 9 ตุลาคม 2538.

"วันที่ 5 เวลา 4 โมง เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินจากค่ายหลวงไปข้ามลำน้ำ... เสด็จกลับย่ำค่ำเศษ เสด็จออกทอดพระเนตร ละคอนที่พลับพลาเหมือนเวลาวานนี้ เป็นละคอนของคิณภรรยาพระศิริธรรมนริรักษ์ เล่นเรื่องอิเหนา จัดเล่นขึ้นตามอย่างละคอนในกรุงเทพฯ เป็นคู่แข่งกับละคอนของ ทรรศน์ที่เล่นถวายเวลาวานนี้ และละคอนโรงนี้ที่ได้เล่นถวายทอดพระเนตรที่วัด พระบรมธาตุ เมื่อวันที่ 3 นั้น เสด็จขึ้นเวลา 5 ทุ่มเศษ"⁴

จากจดหมายเหตุของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสรุป ได้ว่าในอดีตวัดพระบรมธาตุเคยใช้เป็นที่ในการแสดงมหรสพสำคัญ ๆ เช่น จัดแสดงละครรับเสด็จพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อพระองค์เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช วัดพระมหาธาตุในอดีตจึงมีความเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของพระเจ้าพระยานคร ศรีธรรมราชเป็นอย่างมาก เพราะเป็นสถานที่แสดงในหลาย ๆ โอกาสดังเหตุผลที่ ยกกล่าวแล้วข้างต้น

4. โรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราช

โรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชเป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด สงกัฒกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในอดีตสถานที่นี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับละคร ผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช กล่าวคือ ในอดีตโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราช เคยเป็นพลับพลาที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินสองรัชกาลด้วยกัน คือ ในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) พระองค์ได้เสด็จมาในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารคำน้อยใหญ่ในรัชกาล ที่ 3 (เป็นเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์) และศพ ทานผู้หญิง หญิง ซึ่งเป็นภรรยาเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เมื่อ พ.ศ. 2448 และทางเมืองนครศรีธรรมราชได้ใช้สถานที่ว่าการเมืองเดิมสร้างเป็น

⁴พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุประพาสแหลม มลายู คราว ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441), หน้า 71.

พลับพลาที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน สถานที่ว่าการเมืองเดิม คือ โรงเรียนกัลยาณิศรีธรรมราชในปัจจุบัน ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น ได้มีการขุดสระขึ้นสระหนึ่งเพื่อปลูกดอกบัวและทำเรือขนาดเล็กสำหรับให้เจ้านายฝ่ายในและพระราชโอรสที่ยังทรงพระเยาว์ได้ทรงพายเรือเล่นปัจจุบันสระน้ำนี้ก็ยังคงอยู่ในบริเวณโรงเรียนกัลยาณิศรีธรรมราชที่คนทั่วไปรู้จักกันว่า "สระศรีปราชญ์" จากการสืบค้นทอจะประมวลได้ว่าโรงเรียนกัลยาณิศรีธรรมราชเคยเป็นพลับพลาที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน และเคยเป็นสถานที่ซึ่งละครผู้หญิงของเจ้าพระยามานวราชเสถียรได้รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังมีบทความที่กล่าวข้างคือ "แล้วเสด็จพระราชดำเนินถึงค่ายหลวงเวลาทุ่มเศษค่ำวันนี้มีละครที่โรงหลังค่ายหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นละครของทพย์ภรรยาพระศิริธรรมบริษัทจัดเล่นเอาอย่างละครในกรุงเทพฯ เสด็จออกทอดพระเนตรที่พลับพลาโรงละคร เสด็จขึ้นเวลา 5 ทุ่ม"⁵

จากข้อความนี้สรุปได้ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกลับที่ค่ายหลวงแล้วได้มีละครของคุณทพย์ภรรยาพระศิริธรรมบริษัทจัดเล่นเรื่องรามเกียรติ์รับเสด็จ ณ พลับพลาที่ประทับ ซึ่งพลับพลาที่ประทับก็คือโรงเรียนกัลยาณิศรีธรรมราชในปัจจุบันนี้ ดังนั้นสถานที่ดังกล่าว จึงนับว่ามีความเกี่ยวข้องกับละครผู้หญิงของเจ้าพระยามานวราชเสถียรดังที่กล่าวแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

นอกจากนี้พระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่งที่ได้เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.2452 ขณะที่พระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ทรงมีข้อความที่นำสนจากสาวคือ

"วันที่ 26 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก 128 เวลาเช้าวันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด ต่อเวลาบ่ายจึงได้เสด็จประพาสตามสถานที่ต่าง ๆ ออกจากพลับพลาเวลาบ่ายสามโมงเศษ เสด็จที่ว่าการเมืองซึ่งตั้งอยู่ริมพลับพลานี้เอง ที่ว่าการเมืองที่ข้าอยู่เดี๋ยวนี้ยังเป็นที่ชั่วคราวต่อไปจะสร้างเป็นตึกขึ้นในชานของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ซึ่งเป็นที่เหมาะอยู่กลางใจเมือง"⁶ ที่ว่าการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวไว้คือ ที่ว่าการเมืองหลังเก่าที่ได้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับแล้วจึงย้ายไปอยู่ที่วัดประดู่ขาว ซึ่งเป็นสถานที่ใกล้เคียงกับที่พระองค์ จะเสด็จไป ตั้งขึ้นพลับพลาที่ประทับก็คือโรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชในปัจจุบันและใกล้กับวัดประดู่ขาวนั่นเอง และที่พลับพลาที่ประทับนี้เคยจัดให้มีการแสดงละครผู้หญิงของเจ้าพระยาศรีธรรมราชรับเสด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองรัชกาล โรงเรียนกัลยาณีศรีธรรมราชในอดีตจึงนับว่ามีความเกี่ยวเนื่องและมีความสัมพันธ์กับละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

สถานที่ทั้ง 4 แห่ง ที่กล่าวแล้วนับว่าเป็นสถานที่สำคัญมากกับงานวิจัยฉบับนี้ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับการแสดงละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจริงดังเหตุผลที่อ้างประกอบแล้วแต่ความสำคัญจะแตกต่างกันตามยุคตามสมัยและวาระโอกาสนั้น ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสถานที่เหล่านั้นยังมีความสำคัญกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างยิ่ง เพียงแต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามเหตุผลของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

---

⁶พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. จดหมายเหตุประพาสหัวเมือง ปักษ์ใต้ รัตนโกสินทร์ศก 128 พ.ศ.2452), (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2505), หน้า 244 และ 246.

ช่วงที่ 3

**ชีวประวัติของเจ้าพระยามครศรีธรรมราชและบทบาทของละครผู้หญิงของ
เจ้าพระยามครศรีธรรมราช**

ในช่วงต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง ประวัติของเจ้าพระยามครศรีธรรมราช 5 ท่าน คือ เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (พิณ) เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) และเจ้าพระยามครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) รวมทั้งบทบาทของละครผู้หญิงเจ้าพระยามครศรีธรรมราชที่ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าเมืองแต่ละท่าน โดยจะได้กล่าวตามลำดับดังนี้

1. เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) (ไม่ปรากฏ วัน
เดือนปีเกิด-พ.ศ. 2327)

เจ้าพระยามครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) เป็นคนเชื้อสายอยุธยา ที่ต้องร่วมอดความร่ำไม่ปรากฏนอกจากปรากฏว่ามีพี่ชายอยู่คนหนึ่ง ชื่อ พระยาวิจิตรวงศ์ เจ้านครฯ มีหม่อมชื่อนองเหนียว ซึ่งเป็นบุตรสาวของเงินปากเงินปากมีพี่น้องชื่อเงินป่วย เงินสองคนพี่น้องร่ำรวยมากอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เจ้านครฯ มีบุตรกับหม่อมทองเหนียว 2 คน ชื่อ คุณชุ่มและคุณปรากฏ ส่วนบุตรกับภรรยาอื่นมี 3 คน คือ หม่อมทองอยู่ พระกำแหง และแม่ม่วง แต่ในหนังสือ 27 เจ้าพระยาของอยุธยา สุธิดสงครามได้กล่าวถึงบุตรธิดาของเจ้าพระยามครศรีธรรมราชว่า เจ้านครฯ มีบุตร คือ

1. คุณชุ่ม หรือคุณवलภรรยาเจ้าพระยามครศรีธรรมราช (พิณ)
2. คุณฉิม หรือเจ้าจอมมารดาฉิมในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ได้เป็นพระสนมเอกมีลูกเธอ 2 องค์ คือ เจ้าทัศนพงษ์ภายหลังเป็นพระทงษ์อินทรทร์ และเจ้าทัศนภักย์ภายหลังเป็นพระอินทรภักย์

3. คุฏปราง ซึ่งเป็นมารดาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

(น้อย) เจ้าจอมมารดาปรางได้เคยถวายตัวเป็นพระสนมในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ภายหลังพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระราชทานคุฏปรางให้แก่เจ้าพระยาานครฯ (พัฒน์) ซึ่งขณะนั้นคุฏปรางตั้งครรภ์ได้ 2 เดือน เจ้านครฯ (พัฒน์) รับไปเป็นนางเมือง บุตรที่คลอดออกมาเป็นชาย คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ส่วนบุตรที่เกิด จากภรรยาอื่น คือ หม่อมทองอยู่ พระกำแหง และแม่ม่วง

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) ท่านนี้จะเป็น เชื้อข้าราชการเก่าในเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า เมื่อวันที่ 8 เดือนเมษายน พ.ศ. 2310 นั้น พระยาศรีธรรมมาโคตรราชถูกอุทธรณ์ กลับไปกรุงศรีอยุธยาและถูกถอดออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยา เสียแก่พม่าเมืองนครศรีธรรมราชยังไม่มีเจ้าเมือง พระปลัด (หลวงนายสิทธิ หนู) เป็นผู้รักษาราชการ เมืองนครศรีธรรมราชอยู่ เมื่อรู้ว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า จึงได้ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

ครั้นเมื่อ พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหาราช ซึ่งขณะนั้น ได้ตั้งตัวเป็นเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงตั้งได้ยกทัพมาตีเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) รู้ข่าวว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยกทัพ ติดตามมาจึงหนีไปพึ่งเจ้าเมืองจนะหรือเทพา ฝ่ายเมืองจนะเมื่อรู้ข่าวว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพตามมาด้วยเกรงพระบารมีและกลัวว่าบ้านเมืองจะเป็นอันตราย จึงส่งตัวเจ้านครฯ พร้อมทั้งครอบครัวและนางไวพรมาถวายโดยดี จากนั้นพระเจ้า กรุงธนบุรีจึงนำตัวเจ้านครฯ พร้อมด้วยครอบครัวเข้ามายังกรุงธนบุรีด้วย โดยให้เจ้านราสูรยวงศ์หลานเธอของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีครองเมือง นครศรีธรรมราชสืบมา ครั้นเมื่อเจ้านราสูรยวงศ์ครองเมืองนครศรีธรรมราชมาได้ 7 ปี ก็ถึงแก่พิราลัย ฝ่ายเจ้านครฯ เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีได้รับราชการ ความเสด็จ ไปศึกษาพร้อมทั้งถวายธิดาทารการมีราชบุตร สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ใ้วางพระราชหฤทัยในเจ้านครฯ จึงให้เจ้านครฯ กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ความเดิมได้รับสุพรรณบัตรเป็นพระเจ้านครศรีธรรมราชเจ้าชั้นพลสัมมาภิเษกยศเสมอ เจ้าประเทศราช ตั้งพระยาธิบดีกรมหาเสนาบดีจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครฯ ได้คล้าย กรุงธนบุรี

สาเหตุที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งเจ้านครฯ เป็นเจ้าประเทศราช นอกจากเนื่องด้วยถวายธิดาทำราชการและธิดานั้นมีพระราชโอรสแล้ว ก็จะมีสืบเนื่องมาจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะมีความมุ่งหมายในเรื่องการสืบสันตติวงศ์ คือ ความตั้งพระทัยจะให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ลูกเธอองค์หนึ่งครองกรุงกัมพูชา ให้เจ้าพิศพงษ์ลูกเธอซึ่งภายหลังเป็นพระพงษ์นรินทร์ ซึ่งเป็นหลานเจ้านครฯ ครองเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนกรุงธนบุรีนั้นมอญราชสมบัติประทานเจ้าฟ้าสุพันธุวงศ์ที่เรียกว่า เจ้าฟ้าเหม็น ด้วยเป็นพระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ด้วยเหตุนี้จึงตั้งเมืองนครศรีธรรมราชเป็นประเทศราชไว้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นจะโปรดเจ้าพระยามนระศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) มาก เพราะเจ้าพระยามนระศรีธรรมราชมีชื่อเสียงด้านการละครด้วย เช่น เมื่อมีงานสมโภชพระแก้วมรกตก็ให้เจ้านครฯ นำนางละครมาลงเรือสมโภชพระแก้ว และบทละครของเจ้านครฯ ก็เป็นบทที่ได้จากกรุงเทพฯ

เมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงธนบุรีนับว่ามีความสนิทสนมและความสัมพันธ์กันมาก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งนี้เพราะเจ้านราสุริยวงศ์มีฐานะเป็นพระเจ้าหลานเธอของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเจ้าพระยามนระศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) มีฐานะเป็นพระสัสสร (พ่อตา) ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วยและไม่ได้เป็นเจ้านายมาเหมือนกัน ดังนั้นความสัมพันธ์ของทั้งสองเมืองจึงแน่นแฟ้นมาก

ต่อมาเมื่อสิ้นกรุงธนบุรีแล้วถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) พระองค์ทรงลดชั้นเมืองนครศรีธรรมราชลงเป็นเพียงหัวเมืองเอกดั้งเดิม และโปรดตั้งเจ้านครฯ (หลวงนายสิทธิ หนู) เป็นเจ้าพระยามนระศรีธรรมราช และให้ลดตำแหน่งเสนาบดีเมืองนครฯ ลงเป็นกรมการเหมือนเมืองเอกอื่น ๆ และให้ยกเมืองสงขลาซึ่งเคยขึ้นอยู่กับเมืองนครฯ ในครั้งนั้นเป็นหัวเมืองที่มาขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ เจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราชจึงมีศเพียงพระยามหาดิศตามทำเนียบว่าราชการแทนต่อไป แต่ถึงแม้ว่าเมืองนคร

ศรีธรรมราชจะได้ลดฐานะลงเป็นเพียงชั้นเมืองพระยามหานครแล้วก็ตาม แต่พระราชธิดาในกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังทรงยกย่องเทียบเคียงประเทศราชอยู่ต่อมาหลายรัชกาล โดยโปรดฯให้ส่งคนนำเงินคนนำทองคำมาทูลเกล้าถวายเยี่ยงประเทศราชทั้งหลาย ทั้งปวงตลอดมาจนถึง พ.ศ.2434 เมื่อได้จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้วจึงได้ยกเลิก

ต่อมาเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) แก่ชราว่าราชการพื้นเพออกไป เจ้านครฯ (พิณ) บุตรเขยได้ไปเป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษเจ้านครฯ (หลวงนายสิทธิ หนู) มีตราให้หาเจ้านครฯ (หลวงนายสิทธิ หนู) ก็ปิดตัวไม่มาเข้าเสียหลายครั้งแล้ว จึงนำตัวเจ้านครฯ (หลวงนายสิทธิ หนู) เข้ามากรุงเทพฯ และให้ออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช และโปรดฯให้เจ้านครฯ (พิณ) อุปราชบุตรเขยเป็นเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชสืบต่อมาเมื่อ พ.ศ.2326 เจ้าพระยาศรีธรรมราชได้ถึงแก่อสัญกรรมที่กรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 1 นั้นเอง เจ้าพระยามนคร (พิณ) กับคุณหญิงชุ่มได้เก็บธิดาเจ้านครฯ (หลวงนายสิทธิ หนู) กับธิดาหม่อมทองเหนี่ยวมาก่อเจดีย์บรรจุไว้ที่วัดแจ้งเมืองนครศรีธรรมราชมีปรากฏสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ละครผู้หญิงในสมัยเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู)

สมัยเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) ได้ปรากฏข้อความหลักฐานที่กล่าวถึงละครผู้หญิงของเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชหลายคนด้วยกัน กล่าวคือ จากหนังสือศิลปินแห่งละคอนไทยของธนิศ อนุโณทัย ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบปรามชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช และได้ละครผู้หญิงของเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชพร้อมกับมาการสมโภชน์พระบรมธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

"จึงเมื่อปีแรก ๆ ในรัชกาลนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คงจะได้ทรงพยายามรวบรวมตัวละครที่กระจัดกระจายพลัดพรายมาได้หลายคน ที่ให้ประหารชีวิตนางละคอนเสียพร้อมกับหม่อมฉิมและหม่อมอุบลก็ 4 คน เมื่อต้นปีฉลู พ.ศ.2312 และในปีนั้นเองสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จยাত্রาทัพไปปราบปรามก๊กเจ้านครศรีธรรมราช เจ้านครฯ กับครอบครัวว่าไพร่บริวารเกรงพระบรมเดชานุภาพหนีไป

ถึงเจ้าเมืองจนะหรือเทศา ก็ตรัสสั่งให้ยกกองทัพติดตามไป จึงปรากฏว่า พระฤทธิ
 เทวาเจ้าเมืองรู้ว่ากองทัพติดตามมากแล้วพระบารมี จึงส่งตัวเจ้านครฯ กับพวกพ่อ
 พงศ์พันธุ์ทั้งละคอนผู้หญิง เครื่องประดับเงินทองราชทรัพย์สิ่งของมาถวายพร้อมสมเด็จ
 พระเจ้ากรุงธนบุรี ไปรื้อให้มีละคอนผู้หญิงของเจ้านครฯ สมโภชพระบรมธาตุที่เมือง
 นครศรีธรรมราช แล้วไปรื้อให้เจ้านครฯ พร้อมด้วยวงศาวรป่าวไพรเข้ามาอยู่ใน
 กรุงด้วย พวกละคอนที่ทรงได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนี้ สมเด็จพระ
 พระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์เล่าไว้ว่า ละคอนผู้หญิงของเจ้านครฯ เป็นพวก
 ละคอนที่หนีไปจากกรุงเก่าไป เป็นครูฝึกหัดขึ้นมาสมทบกับพวกละคอนที่รวบรวมได้จาก
 ที่อื่น จึงหัดละคอนของหลวงขึ้นใหม่ครั้งกรุงธนบุรีและครั้งนั้นก็ถือเป็นแบบอย่างครั้ง
 กรุงเก่า มีละคอนผู้หญิงแต่ละคอนหลวงโรงแย" ⁷ ดังนั้นจึงพอจะอนุมานได้ว่า
 เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ขมุนมเจ้านครศรีธรรมราชนั้นเจ้านครศรีธรรมราช
 ได้มีละครผู้หญิงแล้ว เมื่อปราบปรามขมุนมเจ้านครศรีธรรมราช ได้จึงได้ละครผู้หญิง
 มาฝึกไว้ในกรุงธนบุรีและหัดละครขึ้นใหม่ครั้งกรุงธนบุรีเป็นละครครั้งกรุงเก่าตั้งแต่
 นั้นมา นอกจากนี้แล้วข้อความที่ยืนยันถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้
 ขมุนมเจ้านครศรีธรรมราช พร้อมพวกพ่อบรืวารยกข้อความหนึ่งในหนังสือ
 จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีในหน้า 4 ว่า

⁷ อดิ อู่โพธิ์. ศิลปินแห่งละคอนไทย. (กรุงเทพมหานคร :

กองการสังคีต กรมศิลปากรจัดพิมพ์, 2497), หน้า 15.

"เจ้าพระยายมราช เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาตากฤทธิรงค์ ยกทางสถลมารค 3 ท้าไปทัพเสด็จเจ้าเมืองไว้แล้ว เป็นวันทรงพระดิโรธศาลโทษ ให้ตามเจ้านครที่หนีไปอยู่เมืองจนะ พระฤทธิเทวาเจ้าเมืองรู้ว่ากองทัพยกติดตาม ก้าวพระนารมีส่งตัวเจ้านครกับพวกห้องทงศ์พันผู้ทั้งละครผู้หญิง เครื่องประดับเงินทอง ราชทรัพย์สิ่งของมาถวายพร้อมเสด็จลงมาสมโภชพระบรมธาตุ มีละครผู้หญิง แล้ว แต่งตั้งให้แห่ระสนาน 3 วัน เสด็จอยู่นานจนจินนายสำเภาเอาของปากสำเภามา ถวาย จึงให้เจ้าคาราสุริยวงศ์อยู่กับเมือง เสด็จกลับมากรุงธนบุรี"⁸ จากบทความนี้ ยืนยันได้อีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปปราบปราม เจ้านครศรีธรรมราช ได้หนีไปพึ่งเจ้าเมืองจนะหรือเทพา เมื่อเจ้าเมืองรู้ว่ากองทัพ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพติดตามมาด้วยความเกรงกลัวพระนารมี เจ้าเมืองจนะ จึงส่งตัวเจ้านครศรีธรรมราช พร้อมบริวารมาให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จากนั้น จึงมีละครผู้หญิงของเจ้านครศรีธรรมราช สมโภชพระบรมธาตุอยู่ 3 วัน

การโปรดละครของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีมาก โดยพระองค์ ทรงพระราชนิพนธ์แต่ละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น 4 ตอนด้วยกัน ในหนังสือศิลป์แห่ง ละครไทยของอนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

---

⁸กรมหลวงนรินทรเทวี. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร เทวี พิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ.2310-2381) และพระวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ.2310-2363) (พระนคร : ม.ป.ท., 2501), (พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนครศักดิ์คินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎ ๓ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส : 26 ตุลาคม 2501), หน้า 4.

"เมื่อได้ละคอนมาจากเมืองนครศรีธรรมราชแล้วก็ดูเหมือนว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงสนพระทัยในนาฏศิลป์และนาฏยคดียิ่งขึ้น จนถึงทรงพระอุทิศหาละคอนบทร้องรามเกียรติ์ขึ้นด้วยพระองค์เอง 4 คอน ภายหลังเสด็จกลับจากนครศรีธรรมราชเพียงเดือนเดียว และคงจะได้ขับพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์นี้ให้คณะละคอนนำออกแสดงต่อมาอีกหลายครั้งหลายคราว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงคริสเล่าถึงพระราชอัชฌาที่ทรงสนพระทัยฝึกฝนการบารุงศิลปะทางโยนละคอนของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่า "สังเกตุอุปการะละคอนมาก ไปตีเมืองฝางได้แล้วจึงมาขับละคอน (ผู้หญิง) ขึ้นไปเล่นสมโภชพระฝาง" และต่อมาก็โปรดฯให้ขึ้นเล่นในงานสมโภชพระชินราช พระชินสีห์ที่เมืองพิษณุโลก ตลอดงานสมโภชพระแก้วมรกตเมื่อปลายรัชกาล เข้าใจว่าเมื่อนำบทร้องที่ทรงพิจารณาเห็นได้ด้วยพระองค์เองว่าบทที่ทรงไว้ยังไม่เหมาะแก่การร้องการรำของตัวละคอนอยู่หลายคอน ก็ได้ทรงแก้ไขอยู่ตลอดมาจึงปรากฏเป็นท่านองหมายเหตุอยู่ในฉบับสมุดไทยหลายแห่งว่า "ยังทราวมอยู่" ช่าง "พอดี" ช่าง "ทรงแปลงใหม่" ช่าง "ทรงแทรก" ช่าง ทั้งนี้อาจเป็นว่ามีพระราชประสงค์จะทรงแก้บทให้เหมาะสมกลมกลืนกับการแสดง นอกจากเรื่องรามเกียรติ์แล้วบทที่ขับแสดงละคอนหลวงในครั้งกรุงธนบุรีคงจะได้มีเรื่องอื่นหาอีกเรื่องหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏว่าทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่คงใช้แสดงตามบทครั้งกรุงเก่า ความที่ทรงโปรดปรานในการบารุงศิลปะทางโยนละคอนนั้น นอกจากทรงแต่งบทด้วยพระองค์เองแล้ว ดูเหมือนจะได้ทรงกำกับหรือทรงบัญชาฝึกซ้อมด้วยพระองค์เองด้วย"⁹ จากบทความนี้ ทำให้ทราบว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี การละครรุ่งเรืองมาก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดการละครถึงกับทรงพระราชนิพนธ์บทร้องเรื่องรามเกียรติ์ด้วยพระองค์เองถึง 4 คอนด้วยกัน และในบางครั้งทรงบัญชาการฝึกซ้อมด้วยพระองค์เองด้วย

⁹ อดิ อัญโพธิ์, ศิลปินละคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย. (กรุงเทพฯ มหานคร : หุ่นส่วนจำกัดศิวัต, 2516) หน้า 25.

หลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ข่มขู่เจ้านครฯ แล้วก็ได้นำละคร
ผู้หญิงเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีด้วย เมื่อแต่งตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกลับไป
ครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งก็ให้เจ้านครศรีธรรมราช นำละครผู้หญิงไปเป็น
เครื่องประดับอิสริยยศได้อีกตามเดิม ดังข้อความในหนังสือศิลปินแห่งชาติ
ของชนิด อนุโพธิ์ หน้า 20 ว่า "เจ้านครศรีธรรมราชพร้อมด้วยวงศาวานปาวไพรและ
คณะละครผู้หญิงอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี ราว 7 ปี ครั้นปีวอก พ.ศ.2319
เมื่อพระเจ้านราสูริยวงศ์หลานเธอของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งครองเมือง
นครศรีธรรมราชอยู่ทิวังคต จึงโปรดเกล้าแต่งตั้งเจ้านครฯ เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมือง
นครศรีธรรมราชให้รับพระราชโองการ เมียรับพระเสาวนีย์มีละครผู้หญิงเป็น
เครื่องประดับแล้วให้ออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช"¹⁰

เมื่อเจ้านราสูริยวงศ์หลานเธอของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทิวังคต
เจ้านครศรีธรรมราชก็ได้กลับมากำครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ตามเดิม โดยได้รับ
พระราชโองการมีละครผู้หญิงเป็นเครื่องประดับอิสริยยศ ซึ่งในครั้งนั้นนอกเหนือ
จากพระเจ้าแผ่นดินแล้วบุคคลอื่นจะมีละครผู้หญิงไม่ได้ เพราะถือว่าละครผู้หญิงเป็น
เครื่องราชูปโภคสำหรับพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ดังปรากฏในหนังสือศิลปินแห่งชาติ
ของไทยของชนิด อนุโพธิ์ หน้า 20-21 ว่า

"ตามแบบแผนครั้งกรุงศรีอยุธยา หรือแม้ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์
คอนรัชกาลแรก ๆ ผู้อื่นนอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะมีละครผู้หญิงขึ้นไว้รับเสด็จไม่ได้
ไม่ แต่ในระยะกาลภายหลังปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงโปรดปราน
พระเจ้านครศรีธรรมราชมาก ด้วยธิดาพระเจ้านครฯ ได้เป็นพระสนมเอกและนาง
ห้ามในรัชกาลนั้น เท่าที่ทราบกันถึง 2 คน ทั้งเข้าเฝ้าฯ ในระยะนั้นครูบาอาจารย์
ละครของพระเจ้านครฯ ก็ได้มาฝึกศิษย์หาขึ้นเป็นละครหลวงไว้ในกรุง มีฝีมือลาย
มือเป็นที่โปรดปรานพอสมควรแล้ว จึงทรงแต่งตั้งให้เจ้านครฯ เป็นพระเจ้าประเทศ

---

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

ราชันกรุงธนบุรี และโปรดพระราชทานอนุญาติให้พระเจ้านครฯ นำละคอนผู้หญิงคืน
 ไปได้เป็นเครื่องประชันพระราชอิสริยยศได้ยิ่งตามเดิม แต่เห็นจะโปรดมิไฉไลมือ
 บรรดาศิลปินของพระเจ้านครฯ อยู่ไม่น้อย ต่อมาในภายหลังเมื่อมีงานสำคัญขึ้นในชั้น
 ในกรุง จึงโปรดให้หาละคอนของพระเจ้านครฯ มาเล่นสมโภชด้วย เช่น งาน
 ด้อนรับและสมโภชพระแก้วมรกต เมื่อปลายปีพุทธ ศ.ศ. 2322 และต้นปีชวด พ.ศ. 2323
 ในปลายรัชกาลนั้น ก็โปรดให้มีละคอนผู้หญิงประชันกับละคอนเจ้านครฯ วันหนึ่งเงิน
 รางวัล 5 ชั่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสเสาะไว้ว่า ละคอนเจ้านครฯ นี้ ดูออกจะ
 ดีกว่า ก็นอยู่ตั้งแต่เริ่มแรกจับตัว (เจ้านครฯ) ได้ก็กล่าวถึงได้ละคอนเมื่อกลับออก
 ไปได้เป็นเจ้านครฯ ก็กล่าวถึงละคอนจะฉลองพระแก้ว ก็ต้องให้หาตัวเจ้านครฯ
 เข้ามาเพื่อจะให้นางละคอนลงเรือประพาสและเล่นสมโภชพระแก้วถึงให้มาเล่น
 ประชันกับละคอนของหลวง ทีละคอนของเจ้านครฯ จะดี และนางจะไม่ใช้ละคอนชาตรี
 ที่จะดี เพราะไม่ได้บ้านแตกเมืองเสียด้วยหมา ยังคุมโรงกันติดอยู่ ส่วนละคอนหลวง
 นั้นคงจะตั้งผสมขึ้นใหม่ บทละคอนของเจ้านครฯ คงเป็นบทที่ได้ไปจากกรุงเก่า....
 ละคอนของเจ้านครฯ กับละคอนหลวงเล่นประชันกัน ก็เห็นจะพอสู้กันไปได้คนละไม้"¹¹

จากบทความนี้จะทำให้ทราบได้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นจะโปรด
 เจ้านครฯ ไม่น้อยเลยทีเดียว ทั้งนี้อาจจะเห็นเพราะธิดาของเจ้านครฯ ได้ถวายตัว
 ทำราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึง 2 คน ด้วยกัน และความที่โปรดมากเห็น
 ได้จากเมื่อเจ้าบรมราชสุริยวงศ์หลานเธอของพระเจ้ากรุงธนบุรีทวงคดีโปรดให้
 เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชาภิเษกไปครองเมืองได้ตามเดิมโดยโปรดพระราชทานอนุญาติ
 ให้หน้าละครผู้หญิงคืนไปเป็นเครื่องประชัน ซึ่งเดิมละครผู้หญิงของเจ้าพระยามนตรี

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

ศรีธรรมราชได้มาครั้งปฐมบรมเจ้านครฯ เมื่อปี พ.ศ.2312 และเห็นจะโปรดมิได้
ลายมือละครผู้หญิงของเจ้านครฯ มากเมื่อมีการสมโภชพระแก้วมรกต พ.ศ.2322 และ
พ.ศ.2323 ก็โปรดให้มีละครผู้หญิงประชันกับละครของเจ้าเมืองนครฯ และนอกจากนี้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงกล่าวถึงละครของเจ้าพระยาบวร
ศรีธรรมราชว่าละครของเจ้านครฯ ไม่ใช่ละครชาตรีที่จะดี เห็นว่าเพราะไม่ได้เสีย
บ้านเมืองแก่พม่ายังมีตัวละครอยู่และได้นำเข้ามาฝึกหัดขึ้นเป็นละครของหลวงด้วย
ส่วนบทละครของเจ้านครฯ นั้นก็เห็นจะได้ไปจากกรุงเทพฯ

ดังนั้นพอจะสันนิษฐานได้ว่าละครผู้หญิงของเจ้านครฯ ในสมัยพระเจ้า
กรุงธนบุรีน่าจะเป็นละครที่มีฝีมือลaymentมากและน่าจะเป็นละครที่รำดี ถึงขนาดเป็นที่
โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินสมัยนั้น เมื่อมีงานสำคัญ ๆ ก็เรียกหาละครผู้หญิงของ
เจ้านครฯ ขึ้นมาร่วมงานที่ในกรุงเทพฯ อย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้แล้วยังพอจะ
สันนิษฐานได้ว่า ละครของเจ้านครฯ เป็นละครผู้หญิง ดังข้อความยืนยันหลายตอน เช่น

"พระฤทธิเทวาเจ้าเมืองจนะหรือเทพา รู้ตัวว่ากองทัพยกติดตามมาจึง
ส่งตัวเจ้านครฯ กับพวกห้องทงษ์พันธุ้ทั้งละครผู้หญิง"¹²

"โปรดให้มีละครผู้หญิง (ของเจ้านครฯ) สมโภชพระบรมธาตุที่เมือง
นครศรีธรรมราช"¹³

"ละครผู้หญิงของเจ้านครฯ" เป็นพวกละครที่หนีไปจากกรุงเทพฯ เป็น
ครูฝึกหัดขึ้น"¹⁴

"จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้านครฯ เป็นพระเจ้าแผ่นดินเมืองนคร
ศรีธรรมราชให้รับพระราชโองการ เมียรับพระเสาวนีย์มีละครผู้หญิงเป็นเครื่อง
ประชัน"¹⁵

12 เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

13 เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

14 เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

15 เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

จึงทอจะอนุมานได้ว่าละครของเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราชในสมัย
พระเจ้ากรุงธนบุรีน่าจะเป็นละครผู้หญิงตั้งชื่อความที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ
และเรื่องที่เล่นน่าจะเป็นเรื่องอิเหนา ฤๅษฏ รามเกียรติ์ เพราะบทละครที่ได้
เป็นบทละครครั้งกรุงเก่าคงได้กล่อมมาส่วนข้างต้น

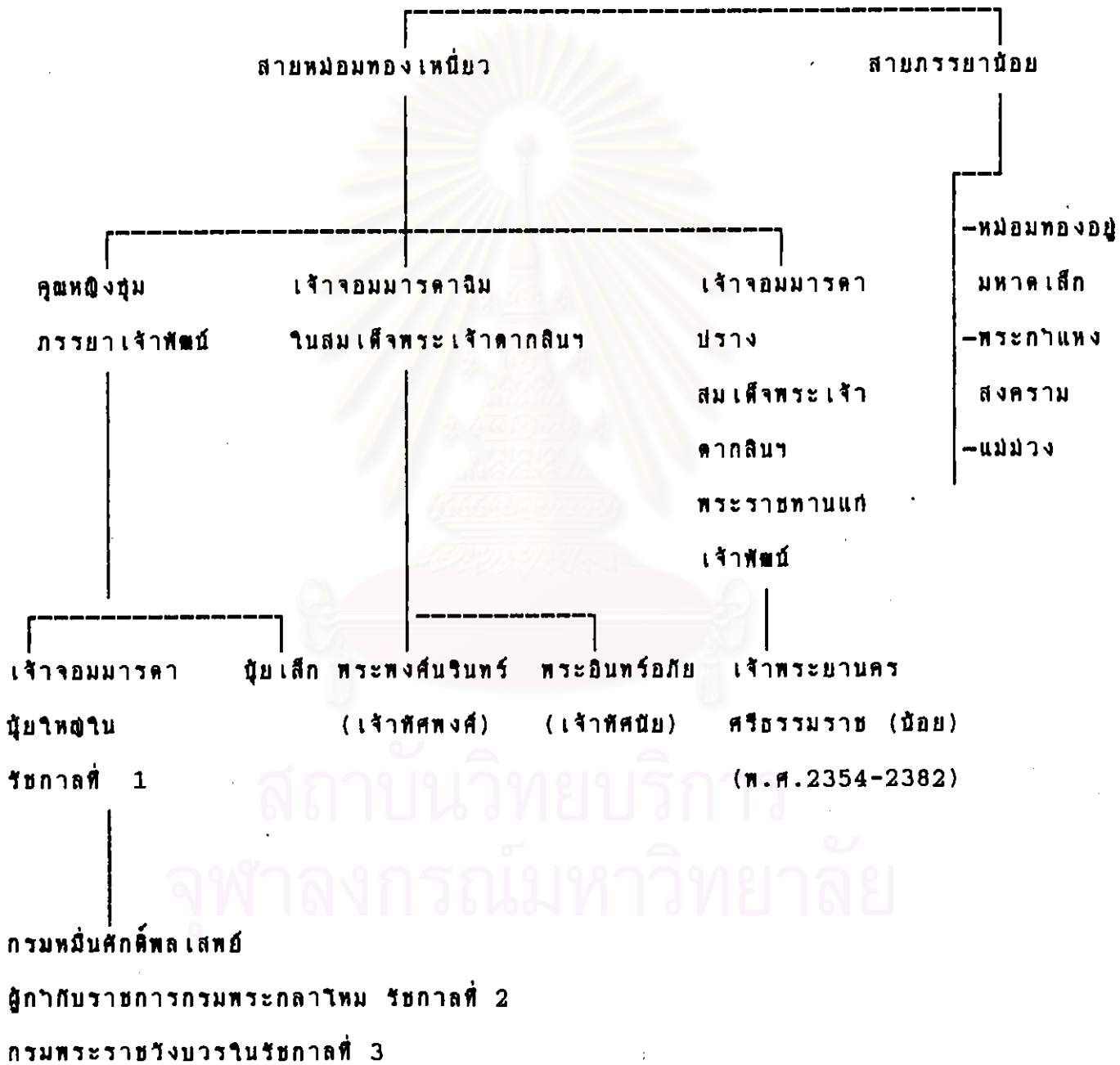

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังแสดงสายตระกูลของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (หนู)

เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (หนู)

(พ.ศ.2310 - 2327)

ที่มาคัดแปลงจาก องค์การคำครุสภา "พงศาวดารเมืองนคร" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3
 คพค. ๓ นคร กระบี่ : สุธรรมมนตรี (พิมพ์) เจ้าพระยา

2. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (ไม่ปรากฏวันเดือนปีเกิด-พ.ศ.2357)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณ) อีกนามหนึ่งว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีจางวางเมืองนครศรีธรรมราช ท่านเป็นต้นสกุล "๗ นคร" เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นบุตรปลัดมืศีสาวชื่อ คุณชี่ ท่านเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณ) เป็นบุตรเขยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หยุ) เนื่องจากได้คุณหม่มบุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หยุ) เป็นภรรยา ซึ่งคุณหม่มมีมารดา คือ หม่อมทองเหี้ยว คุณหม่มบุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีพี่น้องรวมมารดาอีก 2 คน คือ คุณฉิมและคุณปรากฏ และมีพี่น้องที่เกิดแต่ภรรยาอื่นของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หยุ) 3 คน คือ หม่อมทองอยู่ พระกำแหง และแม่ม่วง

เมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) พระองค์ทรงเสวยราชสมบัติได้ 2 ปี จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านคร (หลวงนายสิทธิ หยุ) ออกจากตำแหน่ง แล้วตั้งเจ้าพิณบุตรเขยเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เมื่อ พ.ศ.2327 มีสมญาว่า "เจ้าพระยาศรีธรรมราชาไชยราช ชาติเคโษชัย มหาสุริยาธิบดี อภัยศิริยปรากฏมหาหะ" ซึ่งสาเหตุที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หยุ) ต้องพ้นจากตำแหน่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็เนื่องด้วยสาเหตุ 4 ประการ คือ

1. พระเจ้านครศรีธรรมราชได้รับแต่งตั้งเป็นพระเจ้าประเทศราชโดยมิชอบด้วยขนบธรรมเนียมโบราณราชประเพณี เพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้แต่งตั้งด้วยโหมหะและโลภะ
2. เจ้าพระยานครศรีธรรมราชกระทำการบกพร่องในหน้าที่
3. เจ้าพระยานครศรีธรรมราชขัดขืนพระบรมราชโองการ รับสั่งให้เข้าเฝ้าก็ไม่มาเข้าเฝ้าถึงสองครั้ง
4. เจ้าพระยานครศรีธรรมราชแก่ชรามากแล้วว่าราชการพันเดือน

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ที่อ่อนแอไม่เข้มแข็งเท่าที่ควรส่ง เกิดได้จากเหตุการณ์เมื่อพ่ายกมาศึกกรุงเทพฯ ขณะที่ พ่ายกกองทัพมาทางเมืองมะริดตีมาจนถึงเมืองไชยา ก็ได้ออกกกลงเมืองนคร ศรีธรรมราช โดยได้ให้คนมาตะโกนว่ากรุงบางกอกเสียแก่พม่าแล้ว เจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) ไม่ได้ฟังความหรือใครตรงให้รอบคอบก็ทิ้งเมืองพาพรรคพวกครอบครัวหนีไป อยู่นอกเขา ตำบลจันดี จากเหตุการณ์นี้พอจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นเจ้าเมืองที่ไม่เข้มแข็งมากนัก บทบาททางด้านต่าง ๆ ก็มีค่อนข้างน้อย ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับทางราชธานีไม่ปกตินัก เพราะ ข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองนครศรีธรรมราชไม่พอใจทางราชธานีที่ปลดเจ้าพระยานครฯ ออกจากตำแหน่งและลดตำแหน่งเสนาบดี ประกอบกับทางราชธานีไม่ไว้วางพระราช ฤทธิย์ในตัวเจ้าเมืองและกรรมการเมืองนครศรีธรรมราชมากนัก จึงถือโอกาสลด อำนาจหน้าที่และบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงไปอย่างมาก ในสมัย เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เช่น การโปรดให้ยกหัวเมืองขึ้นเมือง นครศรีธรรมราชบางเมือง คือ เมืองสงขลา ตรงมาขึ้นตรงกับทางราชธานี หรือ โปรดให้ยกหัวเมืองประเทศราชมาลาญบางเมือง คือ บัตตานิ เมืองศรีกรุง กับ เมืองกลันตัน ซึ่งเดิมขึ้นตรงกับเมืองนครศรีธรรมราชไปขึ้นตรงกับสงขลา เป็นต้น จึงนับได้ว่าทางราชธานีได้ลดอำนาจหน้าที่ของหัวเมืองนครศรีธรรมราชในฐานะที่ เป็นตัวแทนของทางราชธานีในการรักษาอาณาเขตของภาคใต้ลงไปอย่างมาก

บุตรธิดาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) อันเกิดกับคุณหญิงผู้มี 2 คน คือ คุณหญิงใหญ่และคุณหญิงเล็ก

- คุณหญิงใหญ่หรือคุณหญิงใหญ่ หรือ เจ้าจอมมารดาใหญ่ใหญ่ ซึ่งเมื่อ รัชกาลที่ 1 ขึ้น เจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) ได้ถวายคุณหญิงใหญ่ใหญ่ธิดาคคนที่ 1 ท้า ราชการในพระราชวังหลวงมีพระเจ้าลูกเธอด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ พระองค์เจ้าอรุโษทัย ต่อมาได้เป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเสนาในรัชกาลที่ 3 ล้นพระชนม์ ในรัชกาลนั้นเมื่อ วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2375

- คุณหญิงผู้เล็ก หรือคุณหญิงเล็กได้ถวายทำราชการในกรมพระราชวังมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1 มีพระองค์เจ้าหญิงทิพมราชประสูติเมื่อปีมะแม พ.ศ.2330 ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พระองค์เจ้าทิพมราชมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนับถือมาก

นอกจากนี้เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) ก็ยังมีบุตรที่เกิดกับคุณปรากฏ คือ เจ้าพระยามนตรา (น้อย) ซึ่งแท้จริง คือ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหाराช เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) เป็นเพียงบิดาเลี้ยงเท่านั้น แต่ทางราชการถือว่าเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (น้อย) เป็นบุตรเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) นอกจากนี้บุตรธิดาของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) ที่เกิดจากภรรยาอื่นมีหลายคน คือ

1. นายจ่ายง มหาตเล็ก
2. พระราชภักดี (ซ้าย) ยกกระบัตรเมืองนครศรีธรรมราช
3. หองชื้อหนู เป็นภรรยาเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุณนาค)
4. หองชื้อทิม
5. พระยาภักดีภูธร (ฉิม) อยู่วังหน้า
6. นายเร็ก
7. นายที่ฎน

ถึงรัชกาลที่ 2 ท่านเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) มีความชราทุกพลภาพโปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เจ้าพระยาจางวางเป็นผู้คนต่างบ้านเมืองและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระอนุรักษภูเบศร์ (เจ้าพระยามนตรา น้อย) ได้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราชสำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) อยู่ในตำแหน่งจางวางเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเวลาอีก 3 ปี ก็ถึงแก่อสัญกรรมประมาณ พ.ศ.2357 เมื่อพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์) นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) โปรดเกล้าให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ เสด็จไปในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (พัฒน์) ซึ่งเป็นเจ้าคุณค้ำด้วย

เจ้าพระยามนครศรีธรรมราช (พิณ) นับเป็นเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช
 ท่านที่สองต่อจากเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนู) เมื่อยังมีชีวิตอยู่
 ท่านได้ทำคุณประโยชน์ต่อเมืองนครศรีธรรมราชอย่างมากทั้งในด้านการเมืองการ
 ปกครองและด้านต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วท่านมีความสนิทสนมกับทางเมืองหลวงเป็น
 ยืนมากเพราะได้ถวายธิดาทำราชการในรัชกาลนี้และในกรมพระราชวังบวรมหา
 สурสิงหนาท ในรัชกาลที่ 1 อีกด้วย สำหรับบทบาทด้านศิลปวัฒนธรรม คือ การละคร
 ในวังเจ้าพระยามนครศรีธรรมราชนั้นในสมัยเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช (พิณ)
 ค่อนข้างมีบทบาทน้อยกว่าเจ้าพระยามนครศรีธรรมราชท่านอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากใน
 สมัยนี้ได้มีเหตุการณ์ไทยรบกับพม่า ประกอบกับเจ้าเมืองอ่อนแอไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร
 การละครในสมัยนี้จึงมีบทบาทค่อนข้างน้อยแต่จะได้กล่าวถึงบทบาทด้านการละครใน
 สมัยเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช (พิณ) ตามที่ได้มีหลักฐานปรากฏดังนี้

ละครอุทธรณ์ในสมัยเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช (พิณ)

"ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีถึงรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ความเจริญ
 รุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ก็ยังคงดีกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง
 แม้จะมีการรื้อฟื้นอย่างมากแล้วก็ตาม ด้วยเมื่อว่างการศึกสงครามและบ้านเมืองพองมี
 ความสงบภายในขึ้นแล้ว ประชาชนก็กลับมาตั้งหลักฐานรวมกันอยู่เป็นปึกแผ่น บรรดา
 ศิลปินทั้งหลายที่หลบภัยหนีภัยไปในที่ต่าง ๆ ก็กลับมาปรากฏตัวขึ้น ท่านที่มีกำลังทรัพย์
 และมีความสามารถของตนเองก็ตั้งคณะ ตั้งโรงของตนเองขึ้น และบางพวกก็เข้าอยู่
 ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของท่านผู้ทรงอำนาจ มีวาสนาบารมี"¹⁶

ละครที่อยู่ในความอุปถัมภ์ค้ำชูของท่านผู้ทรงอำนาจมีวาสนาบารมี
 ความหัวเมืองต่าง ๆ เช่นเดียวกับละครคามหัวเมือง เช่น หัวเมืองนครศรีธรรมราช
 ก็มีการฟื้นฟูอย่างจริงจังและมีชื่อเสียงไม่น้อยเช่นเดียวกัน

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33.

เนื่องด้วยในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พจน์) ท่านเป็น
เจ้าเมืองที่อ่อนแอไม่เข้มแข็งเท่าที่ควรทำให้ขาดการทํานุบำรุงในด้านศิลปวัฒนธรรม
และด้านการละคร ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสมัยนี้จึงไม่ปรากฏ
ข้อความยืนยันมากนักนอกจากปรากฏแต่เพียงว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ซึ่งตรงกับสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พจน์) ได้มีตัวละครที่มีชื่อเสียง
และเป็นธิดาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พจน์) คือ คุณช่วยธิดาท่านเจ้า
พระยาสุธรรมมนตรี (เข้าใจว่าท่านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พจน์ ต้นสกุล
ฉ นคร) คุณช่วยผู้นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครุสเส้าไว้ว่า
"ไม่ได้ เป็นละคร เป็นแต่ทรงเห็นว่ารูปงามให้แต่งเป็นนางเชษฐมยุรีนครแห่งโสภณคังข้าง
และแต่งเป็นนางเอกไปนั่งที่โรงละครอนข้างไม่ได้รา"¹⁷

จากบทความนี้ทำให้ทราบได้ว่าคุณช่วยธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช
(พจน์) ท่านนี้ถึงแม้ไม่ได้ราก็เป็นนางเอกในการแสดงละครเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้แล้วความเป็นไปของบ้านเมือง ในรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่า
มีความสงบเรียบร้อยกว่าครั้งรัชกาลที่ 1 ศักดิ์สงครามก็บางเบาถาวรวัตถุที่ก่อสร้างไว้
แต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ก็ยังคงทนถาวรคืออยู่ "พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่ง
ทรงมีพระราชอัธยาศัยฝักใฝ่ในศิลปะและวรรณคดีอยู่แล้ว จึงโปรดบำรุงการช่างฝีมือกับ
การศิลปะและวรรณคดีเป็นสำคัญ ในด้านการช่างก็กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่าโปรด
ให้สร้างสวนขวาขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และโปรดให้ขุนนางข้าราชการและ
พระราชวงศ์ฝ่ายหน้าและฝ่ายในตกแต่งคําหมึกเรือนแพประกวดฝีมือช่าง และ
โปรดให้มีการเล่นต่าง ๆ เป็นครั้งคราว โปรดทรงอุปถัมภ์การดนตรีทั้งในทาง

---

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

ฝีมือช่าง สร้างเครื่องดนตรีและการเล่น ทรงขวนขวายที่จะให้ได้วัสดุสมภาระที่ตีมาใช้ ในการสร้างเครื่องดนตรีให้เหมาะสมมีปรากฏในจดหมายเหตุปี พ.ศ.2357 ใน รัชกาลที่ 2 เป็นหนังสือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม ถึงเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช 2 ฉบับ ฉบับหนึ่งแจ้งว่า "ต้องพระราชประสงค์หนังสือและที่ตีสำหรับ ที่จะทำขอและกลองแขกเป็นอันมาก จักหาหนังสือและที่ตีกรุงเทพมหานครได้ดี ไม่ถึงเกณฑ์ มาให้เมืองนครจัดซื้อหนังสือและที่ตีลงไป จะเป็นราคาผืนละเท่าใด ให้บอกเข้าไปให้ แจ้ง จะได้กระราชทานเงินราคาให้" อีกฉบับหนึ่งแจ้งว่า "ต้องพระราชประสงค์ไม้ แก้วที่ลายดี สำหรับจะทำคันกระบี่ คันชอก...คัน กระบี่สามคู่ คันชอกขอ สามอัน" อีกฉบับหนึ่ง เป็นหนังสือของกรมหมื่นศักดิ์พลเสกบอกไปยังพระยานคร- ศรีธรรมราชว่า "ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะต้องพระราชประสงค์ไม้บงที่แก่งดี ทหาระนาดสองสำหรับกับไม้แก้วที่ลายดีเป็นคันชอก (ขอ) สองคัน ไม้มฤทเป็นหุ่นกลอง แขกสองคู่ หนังสือขึ้นร่ามะนากลองแขกขอด้วง" ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระปรีชาเชี่ยวชาญและโปรดปรานทางศิลปทางดนตรีเป็น อย่างยิ่ง เครื่องดนตรีที่ทรงถนัดและโปรดมา คือ ซอสามสาย ท่านที่เคยเห็นซอ สามสายแล้ว คงจะนึกเห็นรูปได้ทันทีว่ากระโหลกซอนั้น เป็นกะลามะพร้าวขนาดใหญ ่มีปุ่มเป็นสามเส้า กะลามะพร้าวชนิดนี้ตามปกติเป็นของหายาก มีขมมีอยู่ทั่วไปทุก ส่วนมะพร้าว เล่ากันมาว่า ถ้าทรงทราบว่าสวนของผู้ใดมีกะลามะพร้าวที่ไว้ทำ กระโหลกซอสายได้แล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราภูมิ ห้ามแก่เจ้าของสวนนั้นมิให้ต้องเสียภาษีอากร ทั้งนี้เท่ากับทรงสนับสนุนบรรดาเจ้าของ สวนให้มิกำสัจใจที่จะเพาะปลูก และทำนุบำรุงพันธุ์มะพร้าวชนิดนั้นให้มิอยู่เพื่อใช้ สำหรับทำซอสาย และเท่ากับทรงสนับสนุนการดนตรีด้วย"¹⁸

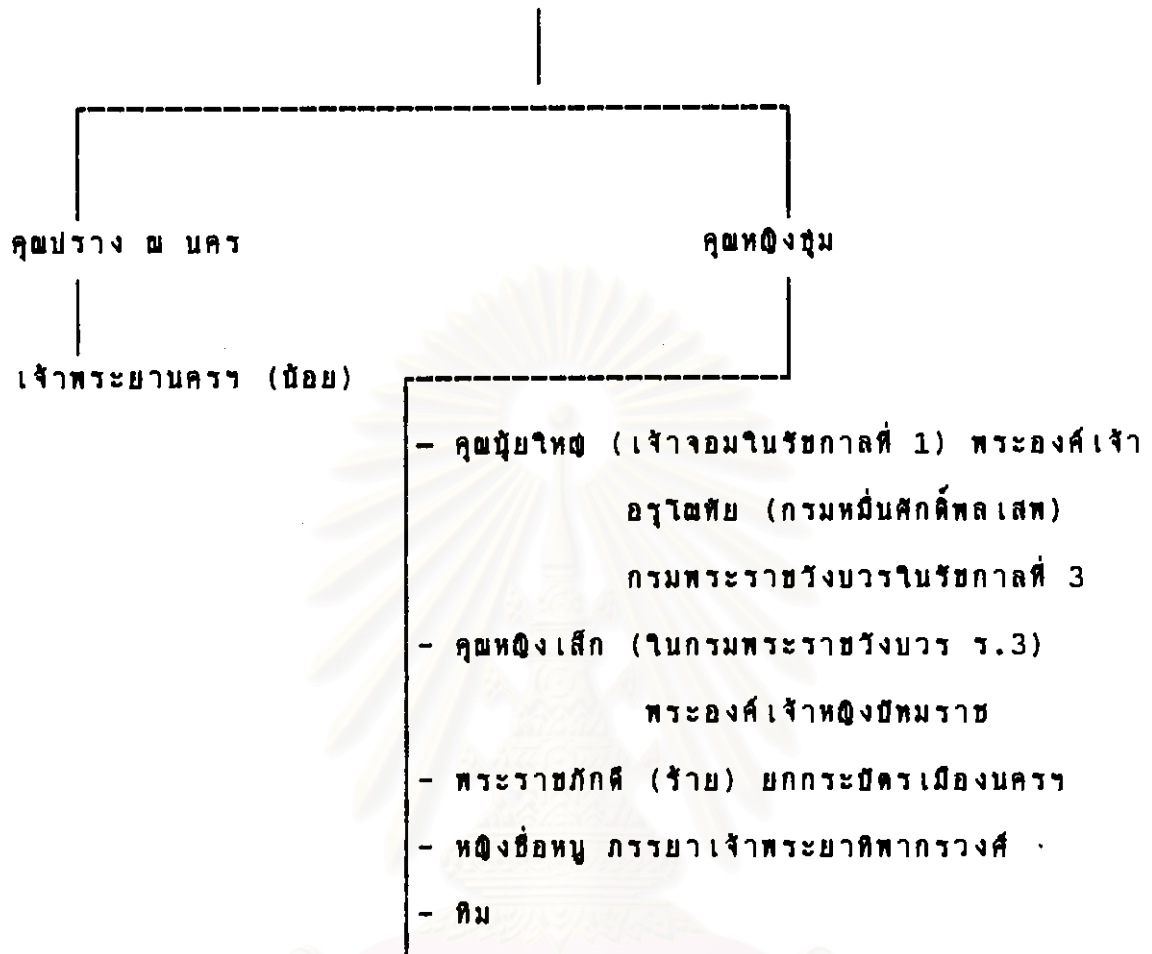
¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

จากบทความนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยเจ้าพระยามนระ
ศรีธรรมาช (พัฒน์) การดนตรีการละครมีบทบาทน้อยมากจะมีชื่อเสียงเฉพาะการ
ดนตรี เพราะสมัยเจ้าพระยามนระศรีธรรมาช (พัฒน์) ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งพระองค์ทรงโปรดการดนตรีและทรงให้หาวัสดุประกอบทำ
เครื่องดนตรีจาก เมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยนั้นละครผู้หญิงของเจ้าพระยา
มนระศรีธรรมาชน่าจะได้รับความนิยมพอสมควร เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรง
โปรดปรานการละครการดนตรี หัวเมืองเอก เช่น เมืองนครศรีธรรมราชก็คงจะเอา
แบบอย่างทางราชธานีไปด้วย การละครในเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงนั้น จึงเจริญ
พอสมควร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สายตระกูลเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช (พิชัย)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) (พ.ศ.2319-พ.ศ.2382)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น 13 ค่ำ เดือน 10 ปีวอก ๕๓๓๓ จ.ศ.1138 ตรงกับวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ.2319 ในสมัยกรุงธนบุรี เวลา 5 ทุ่ม ณ เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตามทางราชการถือว่าเป็นบุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ซึ่งความจริงแล้วเจ้าพระยานครฯ (น้อย) เป็นราชบุตรสนของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี महाराज มารดาชื่อปรากฏบางแห่งก็กล่าวว่าเป็นหญิงเสีย ได้มีเรื่องที่ถูกกล่าวถึงกำเนิดของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนุ) ได้ถวายธิดาทำราชการในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คือ คุณฉิม ได้เป็น พระสนมเอกเทียบที่กรมบริจาคมคศิริสุตวารีภักดิ์ มีลูกเธอ 2 องค์คือ เจ้าศุภพงษ์ภายหลังเป็นพระพงษ์นรินทร์ และเจ้าศุภภักดิ์ภายหลังเป็นพระอินทรภักดิ์น้องสาวเจ้าจอมมารดาฉิม เข้าไปอยู่ในพระราชวังกรุงธนบุรีด้วยคนหนึ่งคือ คุณปรากฏ เมื่อ พ.ศ.2319 เจ้าพระยาพิชัยราชาผู้สำเร็จราชการเมืองสวรรคโลกได้ส่งเต้าแก่ไปสู่อุปราช คือเจ้าจอมมารดาฉิม ความทราบถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธกล่าวว่า พระพิชัยราชาบังอาจมาเป็นเขยน้อยเขยใหญ่กับพระองค์ ถึงให้ลงพระราชอาญาประหารชีวิตเจ้าพระยาพิชัยราชา ส่วนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เมื่อเป็นอุปราชเมืองนครศรีธรรมราชอยู่นั้น ภรรยาคือ คุณชุ่มธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หลวงนายสิทธิ หนุ) ถึงแก่กรรม สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้พระราชทานคุณปรากฏให้แก่อุปราชพัฒน์ไป อุปราชพัฒน์ก็รับไปตั้งเป็นนางเมืองเพราะเป็นที่ทราบกันอย่างลับ ๆ ว่าเมื่อพระราชทานคุณปรากฏให้อุปราชพัฒน์นั้นคุณปรากฏตั้งครรภ์ได้ 2 เดือน แล้วบุตรที่คลอดออกมา คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บุตรหลานของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นถือว่าเป็นพี่น้อง เพราะฉะนั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงมีความเกี่ยวข้องกับเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี บุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) คือ พระเสนหามนตรีก็ได้ คุณปลัดเสงี่ยมบุตรพระพงษ์นรินทร์เป็นภรรยาบุตรของเจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) ที่เกิดด้วยชายาเก่าทำราชการในรัชกาลที่ 1

สองคน คือ คุณนุ้ยเป็นเจ้าจอมมารดา พระราชวังบวรมหาดเล็กพิเศษ และคุณนุ้ยเส็กอยู่วังหน้าเป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าปัทมราช ต่อมาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พจน์) ได้ถวายเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 1 ได้เป็นนายคลังขอม มหาดเล็กหุ้มแพร ทรงรับใช้สอยใกล้ชิดกับพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระอนุรักษภูเบศร์ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช

ถึงรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พจน์) มีความซราทุกพลภาพ โปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เจ้าพระยาจางวางเป็นผู้ตกแต่งบ้านเมือง เมื่อ พ.ศ.2354 ส่วนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งเวลานั้นเป็นพระอนุรักษภูเบศร์ได้เลื่อนเป็นพระยานครศรีธรรมราชสำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อจุลศักราช 1175 พ.ศ.2354

ในรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาอินราวดีแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ชื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตามทำเนียบเดิมเป็นพระยาศรีธรรมมาโศกราช เป็นเจ้าพระยาหรือพระยาที่เหมือนกันแต่มาเปลี่ยนเป็นพระยาศรีธรรมราช เมื่อรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระองค์ได้พระราชทานเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า เจ้าพระยาสุรสีห์ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก และเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช 2 ตำแหน่งนี้แต่โบราณมามีบรรดาศักดิ์รองอรรคมหาเสนาบดีสูงกว่าจตุสดมภ์ เห็นตัวอย่างได้จากพระราชวังมหาสุรสิงหนาทเมื่อครั้งกรุงธนบุรีแล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เป็นคนมีอุปนิสัยหนักแน่นเป็นคนกล้าหาญมีความพากเพียรและประกอบด้วยคุณธรรมสูงคนหนึ่ง

ชีวิตส่วนตัวของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ภรรยาของท่านคือ คุณหญิงอิน เป็นเชื้อเจ้ามาจากกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกว่า พี่อิน ท่านผู้หญิงอินเป็นธิดาพระยาพิณาศรัยศรี กระจุกทองบางช้าง และ

เป็นที่สาวของพระยาอภัยสงครามที่ได้เป็นพระยากลางต่อมา ท่านผู้หญิงถึงแก่กรรม
ในรัชกาลที่ 4 ราว พ.ศ.2404

ท่านผู้หญิงอินมีบุตรธิดากับเจ้าพระยามานครน้อย 6 คน คือ

1. เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ ในรัชกาลที่ 3 เป็นเจ้าจอมมารดา
พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์ พระองค์เจ้าเฉลิมวงศ์พระองค์นี้ ประสูติเมื่อปีระกา
พ.ศ.2368 สิ้นพระชนม์ในปลายแผ่นดินพระชนกนาถ เมื่อปีระกา พ.ศ.2392
พระชันษาเพียง 25 ปี
2. เจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ในรัชกาลที่ 3
3. เจ้าพระยามหาศรัทธรม ชื่อน้อยใหญ่ หรืออีกชื่อหนึ่งว่า "เมือง"
ดำรงตำแหน่งผู้รักษากรุงได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ได้เป็นนายศัลวิไชย เช่นเดียวกับ
บิดาต่อมาเป็นพระเสน่หามนตรี ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช แล้วเลื่อนเป็นพระยาพัทลุง
เมื่อเจ้าพระยามานคร น้อยบิดาถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ 3 มีพระราชประสงค์จะทรงตั้ง
พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) เป็นพระยามานครศรีธรรมราช ทรงพระราชดำริว่า
พระยาพัทลุงเป็นที่ใหญ่อยู่ทางนั้นจะไม่ปรองดองกันจึงทรงตั้งเป็นพระยาอุปธรรมราช
เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ถึงรัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้เป็นเจ้าพระยามหาศรัทธรม
พลปดัมภ์เทพทวาราวดีศรีรัตนธาดา มหาประเทศาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ รักษา
กรุงเก่า เมื่อวันศุกร์ เดือน 6 แรมค่ำ 1 ปีชวด ตรีศก พ.ศ. 2394 เจ้าพระยา
มหาศรัทธรม (น้อยใหญ่) เป็นต้นสกุล "โกมารกุล ๗ นคร" บุตรของท่านที่ได้รับ
ราชการปรากฏเกียรติยศชื่อเสียงในวงราชการเมืองไทย คือ พระยาอภัยพิพิธ
(หนุ่ยกลาง) พระยาศรีสรราช (หนุ่ยเล็ก) ซึ่งเป็นบิดาของท่านเจ้าพระยาพลเทพ
(เฉลิม โกมารกุล ๗ นคร)
4. เจ้าพระยามานคร น้อยกลาง เจ้าพระยามานครศรีธรรมราชนาม
เดิม "น้อยกลาง" คนนี้เป็นน้องเจ้าพระยามหาศรัทธรม (น้อยใหญ่) หรือเมืองได้
เป็นพระเสน่หามนตรีอยู่ก่อน ได้เป็นพระยามานครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ 3 สืบต่อ
จากเจ้าพระยามานคร น้อย แต่จะมีส่วยชื่ออย่างไรไม่ปรากฏ เข้าใจกันว่า ส่วย
อย่างเดียวกันเจ้าพระยามานครน้อยผู้บิดา บุตรธิดาของท่านที่ได้รับราชการมีชื่อเสียง
ปรากฏในกาลต่อมา คือ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนุ่ยพร้อม ๗ นคร) พระยาบริรักษ์

ภูเบศร์ (เยี่ยม ๓ นคร) พระศิรินทรบริรักษ์ (ศักดิ์ ๗ นคร) และเจ้าจอมสว่าง
ในรัชกาลที่ 5

5. พระยาเสนาหามนตรี นามเดิมชื่อน้อยเล็ก หรือเอียด ในรัชกาล
ที่ 3 เป็นหลวงนายฤทธิ นายเวรมหาดเล็กแล้ว เลื่อนเป็นพระยาเสนาหามนตรี

6. คุณน้อยหญิง อยู่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ทราบราชการ

นอกจากนี้บุตรธิดาของเจ้าพระยานครน้อย ยื่นเกิดจากภรรยาอื่นมี
11 คนด้วยกัน คือ

1. พระยาริวกษัตริย์ (แสง ๗ นคร) เคยเป็นพระยาไทรบุรี
แล้วเป็นพระยาพังงา ในรัชกาลที่ 2

2. พระยาเสนานุชิต (นุช ๗ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

3. พระยาวิจิตรสรไกร (กล่อม ๗ นคร) เป็นปลัดเมือง

นครศรีธรรมราช ในรัชกาลที่ 4

4. พระยาภาณุวนดิษฐบดี (ทุม ๗ นคร)

5. พระยาอุไทยธานี (ม่วง ๗ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองศรี

6. พระวิจิตรสรไกร (หงษ์ ๗ นคร) รับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ

7. พระเจษฎราชภักดีบุรินทรภักดี (ฉิม ๗ นคร) ผู้ว่าราชการ
เมืองสมุยในสมัยนั้น

8. พระราชานุรักษ์ (ชื่อเดิมว่าอย่างไรสืบไม่ปรากฏ) รับราชการ
อยู่เมืองไชยา

9. พระศรีสุทรณดิษฐ (เสมอ ๗ นคร) ปลัดเมืองกาญจนดิษฐ

10. นายเถื่อน ๗ นคร ไม่ได้รับราชการเป็นแค้นหาดเล็ก

11. นายเดช ๗ นครไม่ได้รับราชการ

ในหนังสือลำดับ "สกุลเก่าบางสกุล" ภาคที่ 4 ว่าด้วยเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี

ว่า มีบุตรของเจ้าพระยานครน้อยอีก 2 คน คือ พระนิกรบริบาล (จันทร์ ๗ นคร)

และนายบุญ ๗ นคร อีกคน 1 แต่ขาดพระราชานุรักษ์ และนายเดชอีกคน ส่วนธิดาของ
เจ้าพระยานครน้อยนั้นมิชื่อเรียกกันดังนี้

1. คุณพิน
2. คุณศลับ
3. คุณทิม
4. คุณปราง
5. คุณแย้ม
6. คุณท่อม
7. คุณอ้อม

ทั้ง 7 คนนี้ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ 3

8. คุณกลั่น ได้ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ 3 ได้เป็นท้าวศรีสัจจาในรัชกาลที่ 5

9. คุณบัว ได้ถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวัง เมื่อรัชกาลที่ 4 ได้เป็นเจ้าจอมมารคามีพระเจ้าลูกยาเธอ 5 พระองค์ คือ

1. พระองค์เจ้าชายเฉลิมสถิตย์เลิศ ล้นพระชนม์เมื่อชันษา 2 ปี
2. กรมขุนศิริชัชสังกาศ (พระองค์เจ้าสิทธิธงไชย) ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน 11 แรม 13 ค่ำ ปีมะเส็ง ตรงกับวันที่ 16 ตุลาคม 2400 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นศิริชัชสังกาศ เมื่อปีมะแม พ.ศ.2526 เลื่อนเป็นกรมขุนศิริชัชสังกาศ เมื่อปีมะเส็ง 2448 เจ้านายพระองค์นี้ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ หลายตำแหน่ง เช่น ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการคลัง เป็นอธิบดีศาลฎีกา เป็นราชเลขาว่าการฝ่ายกฎหมาย ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2453 พระชันษา 54 ปี ทรงเป็นต้นสกุล "ศิริชัช ๗ อมุธยา" ในปัจจุบัน
3. พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน 10 แรม 7 ค่ำ ปีมะแม ตรงกับวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2402 ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2449 พระชันษา 47 ปี
4. กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ (พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์) ประสูติเมื่อวันพุธเดือน 7 ขึ้น 10 ค่ำ ปีกุนตรงกับวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ.2406 ในรัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาเป็น กรมหมื่นมรุพงศ์ศิริพัฒน์ เมื่อปีมะแม พ.ศ.2438 เป็น

นายพลตรี ราชองครักษ์ เป็นยัครราชทูตประจำกรุงปารีส แล้วเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลปราจีนบุรี ถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อน เป็นกรมขุน เมื่อปีชวด พ.ศ.2455 ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 5 เมษายน ปีฉุน พ.ศ.2465 พระชันษา 61 ปี เป็นต้นสกุล "วัฒนวงศ์ ๗ นายพลตรี ราชองครักษ์ เป็นยัครราชทูต ประจำกรุงปารีส แล้วเป็นสมุหเทศาภิบาล มณฑลกรุงเทพฯ มณฑลปราจีนบุรี ถึง รัชกาลที่ 6 เลื่อน เป็นกรมขุน เมื่อปีชวด พ.ศ.2455 ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 6 เมื่อวันที่ 5 เมษายน ปีฉุน พ.ศ.2465 พระชันษา 61 ปี เป็นต้นสกุล "วัฒนวงศ์ ๗ อมุธยา"

5. พระองค์เจ้าชายดำรงฤทธิ์ประสูติ ๗ วันเสาร์ เดือนมีนาคม 3 ค่ำ ปีชวดตรงกับวันที่ 14 มกราคม 2403 ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนมีนาคม 5 ค่ำ ปีชวด พ.ศ.2409 พระชันษา เพียง 3 ปี

10. คุณงาม ไม้ได้ทำราชการแต่อย่างใด

เจ้าพระยานครน้อยเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชอยู่นั้น เจ้าพระยานครน้อยได้เฝ้าแทนเป็นที่สนิทชิดชอบกันมาแต่ครั้งยังไม่ได้เสวยราชสมบัติ และเจ้าพระยานครน้อยได้ถวายของดี ๆ ไว้เป็นราชสมบัติเป็นจำนวนมาก เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้ที่มีความสามารถหลาย ๆ ด้านด้วยกัน เช่น

ด้านการรบ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชด้วยความสงบสุขเรื่อยมา นอกจากนี้ยังมีความสามารถในการต่อเรือรบ ซึ่งเป็นการเหมาะที่ต่อเรือรบได้ เพราะนครศรีธรรมราชมีพื้นที่ที่ติดทะเลทั้งสองด้าน จึงต้องอาศัยกำลังทางเรือในด้านการป้องกันประเทศ

ด้านการต่างประเทศ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นผู้ที่มีความกว้างขวางในด้านการต่างประเทศ จนกระทั่งจดหมายเหตุของหมอบริดเล ได้กล่าวยกย่องเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ไว้ด้วย

ด้านการรบ เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราชมีความสามารถในการรบ เช่น การตีเมืองไทรบุรี

ในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (น้อย) ได้ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อแรม 14 ค่ำ เดือน 6 ปีกุน จุลศักราช 1201 พ.ศ.2381 เวลา 5 ทุ่มเศษ ชีวิตของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (น้อย) ได้จบลงแค่นี้แต่คุณประโยชน์และคุณความดีของท่านยังคงปรากฏอยู่ตลอดมา เพราะท่านเป็นบุคคลที่มีความสามารถในทุก ๆ ด้าน ๆ ในสมัยนี้จึงเป็นสมัยที่เมืองนครศรีธรรมราชมีความเจริญในทุกด้าน ๆ รวมทั้งด้านการต่างประเทศ จึงถือเป็นเมืองศูนย์กลางของภาคใต้ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ละครผู้หญิงของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราชได้มีโอกาสนำมาจัดการแสดงต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองที่เข้ามาติดต่อที่เมืองนครศรีธรรมราช บทบาทของละครผู้หญิงของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราชจึงมีบทบาทมากที่สุดสมัยหนึ่ง ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ละครผู้หญิงในสมัยเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช (น้อย ๓ นคร)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงไม่โปรดการเล่นละครพอเสวยราชย์ก็โปรดให้เลิกละครหลวงเสีย ไม่ทรงเล่นละครจนตลอดรัชกาล "เล่ากันมาว่าถึงโยนข้าหลวงเดิม ซึ่งโปรดให้ฝึกหัดไว้เมื่อครั้งยังเป็นกรม เมื่อเสด็จผ่านภพแล้วก็โปรดให้เลิกเสียแต่การเลิกละครหลวงครั้งนั้นกลับเป็นเหตุให้เล่นละครกันขึ้นแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เพราะผู้นิยมแบบอย่างละครหลวงครั้งรัชกาลที่ 2 มีมาก แต่ก่อนไม่กล้าเอาออกไปเล่น ด้วยเกรงว่าจะเป็นการแข่งขันทองหลวง ครั้นละครหลวงเลิกแล้ว ผู้มีบรรดาศักดิ์สูงก็พากันหัดละครตามแบบหลวงครั้งรัชกาลที่ 2 ขึ้นหลายแห่ง ส่วนเจ้านายนั้นก็มีกรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสถ เป็นต้น ตลอดจนเจ้านายต่างกรมและหากกรมมิได้มีหลายพระองค์ ส่วนขุนนางก็มีตั้งแต่เสนาบดี เป็นต้น ต่างหัดละครแบบหลวงขึ้นตามกัน ผู้ที่เกรงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ในขั้นแรกก็เป็นแต่สักเล่นดังเช่นเจ้านายที่หัดโยนมาตามแบบโบราณก็หัดโยนให้เล่นละครด้วย ที่กล้าหัดละคร

ชนาหมทิเศียวกัณิ ดังเช่น กรมพระราชวังบวรมหาศึกคิพลเศทกัทรังหัดลละครผู้หุงขึ้น
 หังหุดนอกรากกรมพระราชวังบวรมหาศึกคิพลเศท ยังมีเจ้าพระยาบคินทรเศชา
 (ลึงค์ ลึงหเศน) กับเจ้าพระยาบครเศฐรรมาธ (น้อย ๗ นคร) หักล้าหัดลละคร
 ผู้หุงขึ้นฮัก 2 ไรง กัไมปรากฎว่าพระบาทสมเศ็จา พระนัังเศล้าเจ้าอยู่หวกริ้วกราด
 ทรงห้ามปรามอย่างโค ผู้หักหัดลละครขึ้นบชั้นหลังจึงมิไครจะบคนังหังชั้นแรก"¹⁹

"ลละครผู้หุงของเจ้าพระยาบครเศฐรรมาธ (น้อย ๗ นคร) เป็น
 ลละครผู้หุงเศล้ากับว่าเคิมหัดโชนผู้ชายแล้วกรมพระราชวังบวรมหาศึกคิพลเศท
 พระราชทานเครื่องลละครและหัดลละครผู้หุงวังหน้าไปหลายคน เพราะเจ้าพระยา
 บครา (น้อย) เป็นพระญาติของกรมพระราชวังบวร พระองค์นั้น จึงหัดลละคร
 ผู้หุงขึ้นที่เมืองบครเศฐรรมาธ หัดลละครไรงนี้ไค้เป็นครุที่เมืองบครา และเมือง
 คะกัวปาที่เศนค่อมมาบรัชกาลที่ 4 และที่ 5"²⁰

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹สมเศ็จาพระเจ้าบรมวงศ์เศธอ กรมพระยาดารังราชานุภาพ ค่านาน
ลละครฮิเหเนา (พระบคร : บ.คิสราคะ กรากิมค์, 2507), หน้า 155-156.

²⁰เรื่งเศียวกับ, หน้า 161.

จากบทความในหนังสือตำนานอิเหนาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า การละครในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละครและให้เลิกเล่นละครหลวงเสียเป็นเหตุให้ละครหลวงแพร่หลายมากขึ้น เพราะไม่ทรงห้าม ดังนั้น เจ้านายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์จึงพากันหัดละครของหลวงอย่างแพร่หลายมากขึ้นรวมทั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ด้วย ถึงกับกล่าวกันว่าหัดละครขึ้น 2 โรงด้วยกัน บทความที่กล่าวถึงละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ท่านนี้ มีปรากฏในจดหมายเหตุของร้อยโท เจมส์ โลว์ ซึ่งเป็นทูตอังกฤษมายังนครศรีธรรมราช ใน พ.ศ. 2356

ร้อยโท เจมส์ โลว์ เป็นชาวอังกฤษที่เจดียวลาด และพูดภาษาไทยได้ดีเมื่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นทูตมายังนครศรีธรรมราช คณะทูตของเขายกเดินทางจากเกาะพริ้นซ์ ออฟ เวลส์ ตั้งแต่วันที่ 6 พฤษภาคม (พ.ศ.2367) ในระหว่างการเดินทางเขาได้จัดบันทึกรายวันเอาไว้อย่างละเอียด ซึ่งในบันทึกได้มีเหตุการณ์ที่ร้อยโท เจมส์ โลว์ ได้เข้าพบเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ๓ นคร) ได้นำละครมาแสดงการต้อนรับคณะทูต ร้อยโท เจมส์ โลว์ บันทึกไว้ดังนี้

"หลังจากได้สรรเสริญเยินยอข้าพเจ้าแล้ว ท่านหัวหน้าหมู่ก็ส่งคณะละครของเขาให้เตรียมพร้อมที่จะแสดง เมื่อข้าพเจ้าออกไปจากห้องโถง ข้าพเจ้าก็ได้ชมการแสดงละครตอนหนึ่งในเรื่องรามเกียรติ์ (Ramakeen) ซึ่งเป็นบทกลอนที่เอามาจากเรื่องรามายณะ (Ramayan) อันเป็นบทกวีนิพนธ์ที่มีชื่อเสียง เป็นเรื่องของวีรบุรุษอินเดีย

พระรามหรือศรียามา กับหิวละมาน (หรือหุนมาน Houlamaan or Hunnoman) นายพิทวานรของพระองค์พร้อมด้วยกองทัพวานรออกมาปรากฏบนเวทีตามแบบแผนของตัวละครเหล่านั้น กษัตริย์และโอรสทลอปูทางด้านขวาของเวทีและมีบัลลังก์ไว้ให้พระรามนั่ง ส่วนทางด้านซ้ายของเวทีกำหนดไว้เป็นส่วนของทศกัณฐ์เป็นภาษาบาลี แปลว่า "ลิ้มมือ" ซึ่งเป็นราพนาสูรที่ดูร้ายแห่งนครลงกา มีเหล็กและบิวารย์กัณฑ์ทั้งหลาย หรือรากษสจ้าวนี้ก็มีบัลลังก์เตรียมไว้ให้ เช่นเดียวกัน

บรรดาศิลปินหญิงรำรำด้วยท่วงท่าอ่อนช้อยงามสง่ามาก ดุมิชีวิต
 ชิววามากกว่าที่บรรดานาฏศิลปินชาวอินเดียแสดงในแนทเชส (Natches) ซึ่งยึดเอา
 ทรวดทรงงดงามเป็นหลักทำให้ได้เปรียบมาก นักแสดงของไทยเหล่านี้ ได้รักษา
 จังหวะให้เข้ากับดนตรีอย่างถูกต้อง เครื่องดนตรีต่าง ๆ จะประสานเสียงกันได้เป็น
 อย่างดี ถ้าหากว่าคัดเอาเป็ฉวน (Pee Chanai) ซึ่งเทียบได้กับคลาริเน็ตหรือโอโบ
 ชนิดเสียงใหญ่ทิ้งไปเสีย เครื่องดนตรีนอกเหนือจากเป็ฉวนก็มี กลองตะโพน (Khalang
 to phon) หรือกลองที่ใช้มือตีที่ปลายทั้งสองด้าน กลองชัย (Khleng Chai) หรือ
 กลองซึ่งใช้ไม้ตีระนาด (Ranah) หรือเครื่องดนตรีมีรูปเหมือนเครื่องดนตรีของพวก
 มลายู ซึ่งมีเครื่องประกอบเป็นชั้นไม้เรียงเสียงไล่กันลงไปและฆ้องวง (Khleng
 wong) ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีที่มีเสียงไพเราะทำเป็นด้วยโลหะกว่าขนาดและความหนา
 ต่าง ๆ กัน 16 ตัว ฆ้องวงเรียงในกรอบไม้ไขว้โค้งเพื่อช่วยเสียง ผู้เล่นฆ้องวงนั่ง
 อยู่ในกลางวง (ของฆ้องวง) ใช้ไม้แบน ๆ 2 ชั้นคอด้าม สำหรับถือคั่นด้วยโลหะกว่า
 เหล่านั้น

พวกมลายูผู้มีเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง เรียกว่า สติคาโด (Sticcado)
 แต่ไม่ปรากฏว่ามีฆ้องวงแบบนี้รวมอยู่ด้วย ฆ้องวงนี้ต้องเล่นด้วยความชำนาญมาก
 นักดนตรีช่อมดนตรีทุก ๆ วัน ตั้งแต่เช้าถึงเย็น วงดนตรีเต็มวงประกอบด้วยเครื่อง
 ดนตรี 9 ชิ้น เป็นอย่างน้อย วงดนตรีที่มีอยู่มีดังนี้คือ

เป็งมาง (Poongmang) หรือกลองเล็ก ๆ

ฉิ่ง (Chieng)

ฉาบ (Chaang) คือ ฉิ่งชนิดขนาดใหญ่อีกวง

ฆ้อง (Khang) ฆ้องโลหะ

เครื่องดนตรีชนิดอื่น ๆ ก็มี

ซอ (Sa) หรือไวโอลินมี 3 สาย

กระຈប់ (Kachappi) หรือกีตาร์

รามะนา (Ramana) คือ กลองยาวชนิดหนึ่ง

โพน (Thon) กลองเปิดข้างหนึ่ง

กรับทวง (Krap Pho-Ung) เครื่องดนตรีไม่มีเสียงกังวานรูปร่าง
เหมือนคิมของพวกยิวและใช้มือตี

ขลุ่ย (Khlooee)

แตร (Tre)

สังข์ (Sang) เครื่องดนตรีขนาดเล็กกว่า

กรับกาน (Krap-Kap)

เสภา (Sepha) น่าจะหมายถึงกรับเสภาโดยขยับข้างละคู่

แคชทะเป็ท (Castanets) เครื่องดนตรีประเภทกรับ

ปี่ชวา (Peechama) เขาควาย

ขณะที่ตัวละครกำลังรำว่าแสดงอยู่นั้น คนตรีบรรเลงเพลงเศร้า
หรือเพลงที่สลดชื่นมีชีวิตชีวา เข้ากับท่าทางของตัวละคร

คนเล่นไมซูด เลยส์กคำเดียว มีคนบอกบท (คนพากย์) คำถามและ
ตอบขณะเดียวกันคนเล่นก็เพียงแต่มีหน้าที่ออกท่าทางให้ เข้ากับกับความรู้ของบท
พากย์นั้น

เครื่องแต่งตัวละครเหมาะเจาะดีและมีราคาแพง ค่อนข้างหรูหรา
ทีเดียว ตัวละครสวมหน้ากากทุกตัว พระรามมีร่างกายสีเขียว และสุครีพมีร่างกาย
เป็นสีทอง (ความจริงสุครีพ ตัวสีแดง ที่ว่าร่างกายเป็นสีทอง อาจหมายถึงพระลักษมณ์
ก็ได้) ระหว่างการบรรเลงประปรายฝ่ายตรงข้ามจับทางของตัวละครมาน (ทนุมาน) เป็น
การให้ดูไว้ไว้ได้ จึงทำให้ผู้ดูสนุกสนานครื้นเครงยิ่ง และท่าทางที่ทนุมานเดินอย่าง
กระฉับกระเฉงว่องไว และได้ไปถามเสาดันหนึ่งซึ่งตั้งไว้ข้างหน้า เพื่อให้ทนุมาน
แสดงบทบาทนี้ ทำให้ได้รับการปรบมือเกียวกวาว คนสยามเป็นคนที่นิยมติดตามตาม
ธรรมชาติและขบขันรื่นเริงง่าย และพวกเขา มักตั้งใจปล่อยอารมณ์ไปกับความ
สนุกสนานและเสียงเพลงชั่วขณะหนึ่ง เพื่อให้ความทุกข์ยากประจำวันที่เขาจำต้อง
ทนทานจากการกระทำของผู้ปกครองที่ไม่มีความรู้สึกสมอะไร

รามเกียรติ์เป็นละครซึ่งนาน ๆ จึงจะแสดงสักที แต่แสดงในโอกาส
สำคัญ ๆ ถ้าหากโอกาสอำนวยให้ ข้าพเจ้าตั้งใจจะจัดระเบียบนักร้องที่ข้าพเจ้ามีอยู่
เพื่อหารายละเอียดเกี่ยวกับวรรณคดีของสยาม เพราะว่าบทกลอนและดนตรีของสยาม
นั้น อาจจะวิเคราะห์ร่วมกันได้ การแสดงเรื่องรามเกียรติ์แสดงอยู่ 3 หรือ 4 ชั่วโมง
เป็นไปไม่ได้ที่เราจะนั่งดูอยู่นกว่าจะเลิกเราจึงออกมาจากโรงละคร ให้เงินแก่
พวกตัวละคร 2 - 3 เหรียญ"²¹

สรุปได้ว่าร้อยโทเจมส์ โกลว์ ได้ดูละครของเจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช
(น้อย) ๗ นคร) แสดงเรื่องรามเกียรติ์ ได้กล่าวถึงแบบแผนของการใช้เวทีว่า
พระรามและไพทลนั่งอยู่ด้านขวาของเวที โดยนั่งอยู่บนตั่งทางด้านซ้ายเป็นส่วนของ
ทศกัณฐ์ การแสดงเป็นการบรรจบระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ โดยฝ่ายพระรามจะมีหนุมาน
เป็นตัวเอกในการแสดงบทบาทตอนนี้ท่าทางที่หนุมานแสดงจะคล่องแคล่วว่องไว เป็นที่
น่าสนใจถูกใจผู้ชมเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ร้อยโทเจมส์ โกลว์ ก็ยังอธิบายถึงเครื่องดนตรีไทยว่า
เครื่องประกอบดนตรีอะไรบ้าง โดยได้กล่าวถึงเครื่องดนตรีไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วน
การแสดงของตัวละครขณะที่แสดงอยู่นั้นตัวละครจะรำรำกับคนตรี
ในขณะที่นั้น เช่น เพลงเสรำก็จะแสดงท่าทางเสรำ ๆ ถ้าเพลงสดชื่นมีชีวิตชีวา ก็จะ
แสดงไปตามดนตรีที่บรรเลงโดยในขณะที่แสดงจะมีคนบอกบทพากย์และเจรจา
คนเล่นท่าทางให้เข้ากับบทพากย์และเจรจาเหล่านั้น ซึ่งอาจจะ เป็นแบบอย่างคล้าย
กับโขน

---

²¹จดหมายเหตุ เจมส์ โกลว์ แปลโดยนันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์สำนักเลขาคณะรัฐมนตรี, 2519), หน้า 57-60.

เครื่องแต่งกายของตัวละครวิจิตรงดงาม ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นเครื่องแต่งกายแบบจีนเครื่องพระ-นาง ยักษ์-ลิง เต็มยศถึงกับกล่าวไว้ว่า หูหรรษาและมีราคาโดยตัวละครจะสวมศีรษะทุกตัว ร้อยโทเจมส์ โลว์ได้กล่าวถึงอุปนิสัยของชาวไทยว่าเป็นคนที่มีนิสัยรื่นเริงมองโลกในแง่ดี เมื่อดูการแสดงก็จะปล่อยอารมณ์ไปกับเรื่องราวที่ตัวละครแสดงคล้อยตามบทบาทของตัวละคร

โอกาสในการแสดงรวมเกียรติยศในขณะนั้น จะแสดงในโอกาสสำคัญ ๆ เท่านั้น มีสถานที่ในการแสดงต้อนรับเป็นห้องโถงหรือโรงละคร โดยเฉพาะ เข้าใจว่าเป็นสถานที่เพื่อการแสดงต้อนรับร้อยโทเจมส์ โลว์ เป็นพิเศษ

จะเห็นได้ว่าบทบาทของละครของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ๗ นคร) ในขณะนั้นรุ่งเรืองและเป็นที่ยอมรับเชิดหน้าชูตาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอย่างมาก ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชใช้เป็นการแสดงเพื่อต้อนรับบุคคลสำคัญ ในโอกาสพิเศษ เช่น การต้อนรับชาวต่างชาติที่ได้เข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับประเทศไทยในขณะนั้น เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้วละครของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเดิมทีคงจะหัดโยนผู้ชาย แต่หลังจากกรมพระราชวังบวรมหาศึกคพิลเสทพระราชทานเครื่องละครและตัวละครผู้หญิงไปหลายคน เมืองนครศรีธรรมราชจึงหัดละครผู้หญิงขึ้นตั้งในชื่อความของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือตำนานเรื่องอิเหนา ความว่า" ละครของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ๗ นคร) เป็นละครผู้หญิงอีกโรง 1 เล่ากันว่าเดิมทีโยนผู้ชายแล้วกรมพระราชวังบวรมหาศึกคพิลเสท พระราชทานเครื่องละครตัวละครผู้หญิงวังหน้าไปหลายคนเพราะเจ้าพระยาครฯ (น้อย) เป็นพระญาติของกรมพระราชวังบวรฯพระองค์นั้น จึงหัดละครผู้หญิงขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ตัวละครโรงนี้ได้เป็นครูละครที่เมืองนครฯ และเมืองตะกั่วป่า ที่เล่นต่อมาในรัชกาลที่ 4 ที่ 5"²²

---

²²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานละครอิเหนา, หน้า 161-162.

จากบทความนี้พอจะยืนยันได้ว่าเดิมทีละครและตัวละครของเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราชคงจะคิดโดยผู้ชายด้วย ภายหลังจึงมาที่ละครผู้หญิง หลังจากได้รับ
พระราชทาน เครื่องละครและตัวละครจากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสท
นอกจากนี้ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย ๗ นคร) นี้ตัวละครที่มีชื่อเสียง
ซึ่งเป็นตัวละครในรัชกาลที่ 2 ได้เข้ามาเป็นครูละครของเจ้าพระยานคร
ศรีธรรมราชดังปรากฏในหนังสือศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทยของนายธนิศ
อยู่โพธิ์ว่า

"20 น้อยงอก ไกรทอง

น้อยงอก ไกรทอง ในรัชกาลที่ 2 ดูเหมือนจะเป็นตัวไกรทอง
ที่มีชื่อเสียงมากในรัชกาลที่ 3 คุณน้อยงอกได้เป็นครูละครของ
กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสท ในพระราชวังบวรฯ เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ
พระองค์นั้นทิวงคตแล้ว ได้ไปเป็นครูละครของท่านเจ้าพระยานคร (น้อย ๗ นคร)
ถึงรัชกาลที่ 4 ด้วย ศิษย์ของท่านที่มีชื่อเสียงต่อมาคือ ท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว)"²³

ข้อความนี้จึงยืนยันได้อีกชั้นหนึ่งว่า ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานคร
ศรีธรรมราช (น้อย ๗ นคร) ในขณะนั้นการละครคงได้แบบอย่างมาจากละครใน
ของหลวงด้วย เพราะได้ครูละครของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสท คือ
คุณน้อยงอก มาเป็นครูสอนละครที่เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อกรมพระราชวังบวร
มหาศักดิ์พลเสททิวงคต และเป็นคุณน้อยงอกคงเป็นครูละครที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น
คุณน้อยงอกได้อยู่เป็นครูสอนละครที่เมืองนครศรีธรรมราชอยู่นานจน ถึงรัชกาลที่ 4

ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยานครฯ
(น้อย) นั้นว่าศิลปะวัฒนธรรมด้านการละครเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก เพราะ
เจ้าเมืองผู้ปกครองมีความสามารถในทุก ๆ ด้านรวมทั้งด้านการบำรุงศิลปวัฒนธรรม
ทำให้เป็นที่รู้จักแก่คนทั่วไป รวมถึงคนต่างชาติที่เข้ามายังประเทศไทยด้วยประกอบกับ
เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับราชวงศ์การละครจึงมีการพัฒนามากที่สุดยุคหนึ่ง

²³ธนิศ อยู่โพธิ์. ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 65 - 66.

4. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) (ไม่ปรากฏวันเดือนปีเกิด-พ.ศ.2410)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) เป็นน้องชายของ เจ้าพระยามหาศรีธรรม (เมือง หรือ น้อยใหญ่) เป็นบุตรคนที่ 4 ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ท่านเกิดที่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ปรากฏวันเดือนปีเกิด ท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา เริ่มต้นรับราชการที่เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปี พ.ศ.2367 ต้นรัชกาลที่ 3 ท่านได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระเสนาห์มานคริคำแหน่ง ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช อยู่ 12 ปี ถึง พ.ศ.2382 เมื่อท่านเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่กรรมแล้วท่านจึงได้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในปลายปีฉลู พ.ศ.2384 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) เป็นบุตรคนที่ 4 ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) กับท่านผู้หญิงอิน เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) มีบุตรธิดา คือ

1. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีศรีธรรมราช จางวางเมืองนครศรีธรรมราช
2. พระศิริธรรมบริรักษ์ (เกิด ๗ นคร) ปลัดเมืองนครศรีธรรมราช
3. พระยาบริรักษ์ภูเบศร์ (เยี่ยม ๗ นคร)
4. เจ้าจอมอ้อม ๗ นคร ในรัชกาลที่ 4
5. หญิงชื่อกกลาง ๗ นคร
6. เจ้าจอมสว่าง ๗ นคร ในรัชกาลที่ 5
7. หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ๗ นคร)
8. ชายชื่อกษ ๗ นคร
9. หญิงชื่อน้อยขลิบ ๗ นคร
10. หญิงชื่อน้อยทิม ๗ นคร

ในสมัยนี้ทางเมืองหลวงได้พยายามที่จะลดบทบาทอำนาจหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราชลง เช่น ทางราชธานีได้ก่อเรือรบเอง ทำให้การเดินทางสะดวกขึ้น เมืองนครศรีธรรมราชจึงใกล้ตามากขึ้นในสมัยนี้ บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) จึงลดลง เพียงเป็นเจ้าเมือง ๗ แห่งเท่านั้น สำหรับบรรดาศักดิ์ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ลำดับได้ดังนี้

- พ.ศ.2369 ต้นรัชกาลที่ 3 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระเสน่หามนตรีตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช

- พ.ศ.2384 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยานครศรีธรรมราช วิชาการราชการเมืองนครศรีธรรมราช

- พ.ศ.2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระยานครเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2410 ในรัชกาลที่ 4 บทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) เป็นช่วงสมัยที่เมืองนครศรีธรรมราชได้ลดบทบาทหน้าที่ลงไปอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่ทางราชธานีต้องการที่จะถ่ายโอนอำนาจมายังเมืองหลวงมากกว่าที่จะให้ทางหัวเมืองปกครองกันเอง เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) จึงมีบทบาทเป็นเพียงเจ้าเมือง ๗ แห่งเท่านั้น บทบาททางด้านศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งด้านการละคร คือ ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสมัยนี้จึงมีบทบาทน้อยลงไปด้วยแต่ก็ยังคงมีอยู่คู่บารมีของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเช่นเดิม บทบาทละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีดังนี้

ละครผู้หญิงในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง)

ในสมัยรัชกาลที่ 4 แคนแรกยังไม่มิละครหลวง เพราะละครหลวงเลิกเสียเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3 แคนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงที่จะไม่โปรดการเล่นละครเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสจึงทรงหัดละครเสด็จผู้หญิงในพระบรมมหาราชวังขึ้นชุดหนึ่ง แคนยังไม่ทัน

จะออกโรง สมเด็จพระนางโสมนัสสนิพระชนม์เสีย เมื่อปีชวด พ.ศ.2395 ครั้นปีฉลู พ.ศ.2396 เป็นปีที่ 3 ในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่นั้นมา

"ในเมื่อละครหลวงมีขึ้นในครั้งนั้น เจ้านายและขุนนางที่ได้ฝึกหัดละครตามแบบหลวงที่เล่นมาแต่ในรัชกาลที่ 3 ต่างเกรงว่าจะเป็นการเล่นแข่งขันกับของหลวง จึงพากันหยุดเล่นละคร ความทราบถึงพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ประกาศเมื่อวันอังคาร เดือน 9 แรม 7 ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ.2398 ให้บุคคลอื่นเล่นละครผู้หญิงได้

การที่ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใคร ๆ มีละครหญิงได้ไม่ห้ามปรามตั้งแต่ก่อนครั้งนั้น มีผลต่อการละครเป็นอันมาก คือ บุคคลภายนอกหัดละครผู้หญิงกันอย่างแพร่หลายกลายเป็นเล่นละครผู้หญิงกันทั่วบ้านทั่วเมือง ในรัชกาลนี้จึงมีภาชละครขึ้นเมื่อปีมะแม พ.ศ.2402"²⁴

เมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอนุญาตให้บุคคลทั่วไปมีละครผู้หญิงการละครจึงเป็นที่นิยมกันอย่างมากในสมัยนั้น มีละครที่หัดขึ้นหลายโรงด้วยกัน ทั้งละครของเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ รวมถึงหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย

เมืองนครศรีธรรมราชก็เช่นเดียวกัน ได้มีการหัดละครขึ้นกันอย่างแพร่หลาย แต่งบทละครเพื่อหัดเล่นเพิ่มเติมขึ้นหลายเรื่องด้วยกัน โรงละครที่หัดเล่น เช่น โรงละครชาตรีของเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีบทความกล่าวถึงละครในเมืองนครศรีธรรมราชว่า

---

²⁴สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละคร ยี่เหน่า, หน้า 168-169.

"ละครชาตรีของหลวงอีกร่อง 1 ละครชาตรีร่องนี้เป็นผู้หญิงทั้งโรง เดิมเป็นละครของพระองค์เจ้าปทุมราช พระราชธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท รัชกาลที่ 1 เมื่อในรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เสด็จออกไปอยู่รักษาพยาบาลเจ้าจอมมารดาของท่าน คือเจ้าจอมมารดาบุญเส็ก เป็นธิดาเจ้าพระยานครฯ (พจน์) จึงทรงหัดละครขึ้นที่เมืองนครฯ ร่อง 1 เดิมหัดเป็นละครในเล่นเรื่องอิเหนา ครั้นเจ้าจอมมารดาถึงอนิจกรรมแล้ว เสด็จกลับเข้ามากรุงเทพฯ ทาละครร่องนั้นเข้ามากรุงเทพฯ ด้วย"²⁵

จากบทความนี้พอจะยืนยันได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้มีการหัดละครใน เล่นเรื่องอิเหนา ขึ้นด้วยก่อนที่จะหัดละครชาตรี ซึ่งผู้ที่ลงไปฝึกหัดคือ พระองค์เจ้าปทุมราช พระธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทรัชกาลที่ 1 ซึ่งละครในที่พระองค์เจ้าปทุมราชหัดขึ้นนี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นละครที่หัดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช

การละครมีการหัดขึ้นอย่างกว้างขวางตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งจะรวมถึงนครศรีธรรมราชด้วยการละครในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นยุคสมัยที่การละครนิยมอย่างแพร่หลายมากที่สุดยุคหนึ่ง

5. เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม ๓ นคร) (พ.ศ.2538-พ.ศ.2450)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช หรือเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า หนูพร้อม ๓ นคร เป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) มารดาคือ หม่อมราชวงศ์หญิง ธิดาหม่อมเจ้าจันทร์ ซึ่งเป็นโอรสกรมหมื่นนรินทร์เรศ พระโอรสสมเด็จพระนางเธอกรมพระยาเทพธิดา (ในรัชกาลที่ 1) ท่านเกิดเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2385 นิดาของท่าน คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) เป็นพระเสนาหามนตรีอยู่ก่อน ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ท่านได้เป็นพระยานครศรีธรรมราช ต่อจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ผู้บิดาและในรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยา

นครศรีธรรมราช (หนุทพร้อม) ได้เป็นเจ้าพระยาบวรศรีธรรมราชคองจากบดา
สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชสืบต่อมาในเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนุ
ทพร้อม) ได้เป็นพระเสน่หามนตรี ในสมัยรัชกาลที่ 4 อยู่ 38 ปี ในรัชกาลที่ 5 ท่าน
ได้เป็นเจ้าพระเจ้าสุธรรมมนตรี สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ในขณะอายุ
ได้ 63 ปี โดยไม่ผ่านบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่างเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราชท่านอื่น ๆ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรงกับสมัย
เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนุทพร้อม) ในสมัยนี้ไทยต้องเผชิญหน้ากับฝรั่งเศส
ตะวันตก คือ ฝรั่งเศสกับอังกฤษที่เข้ามาล่าอาณานิคมแถบเอเชียอาคเนย์ ดังนั้น
ในสมัยนี้ประเทศไทยจึงได้จัดการปฏิรูปการปกครองเสียใหม่เป็นแบบมณฑลไทยจึงจะ
รอดพ้นจากการสูญเสียเอกราชได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
วินิจฉัยว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย กลาง) ไม่เข้มแข็งเท่าที่ควรเป็นเหตุ
ให้หัวเมืองมลายูขึ้นเป็นประเทศราชกระดังงากระดังงากับไทย จึงทรงมีพระราชดำริส
ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจัดการแก้ไขการปกครอง
หัวเมืองดังกล่าวให้ให้โดยให้พระยาสุขุมวิมล (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล
ตำแหน่งเจ้าเมืองเดิมถูกเปลี่ยนมาเป็นผู้ว่าราชการเมือง ทั้งนี้เพื่อเปลี่ยนความรู้สึก
จากเจ้ามาเป็นเพียงข้าราชการคนหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ใน
สมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนุทพร้อม) จึงนับว่าเป็นสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลง
ครั้งสำคัญในประเทศไทย

สำหรับพี่น้องร่วมบิดากับ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนุทพร้อม)
มีดังนี้คือ

1. เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนุทพร้อม ๗ นคร)
2. พระศิริธรรมบริรักษ์ (ศักดิ์ ๗ นคร)
3. พระยาภักดีดำรงฤทธิ์แล้วเลื่อนเป็นพระยาบริรักษ์ภูเบศร์
(เยี่ยม ๗ นคร)
4. คุณอ้อม ๗ นคร เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 4
5. คุณกลาง ๗ นคร (หญิง)

6. คุณสว่าง ๗ นคร เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5
7. หลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ๗ นคร)
8. คุณเกษ ๗ นคร (ชาย)
9. คุณนุ้ยขลิบ ๗ นคร (หญิง)
10. คุณนุ้ยทิม ๗ นคร (หญิง)

บุตรธิดาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) มีดังนี้

1. คุณนุ้ยใหญ่เป็นภรรยาพระยาสุนทรทราภิรักษ์ (หมื่น กลาง)
2. พระยาจักรกลเชษฐ์ มหเศรษฐี (เอียด ๗ นคร)
3. คุณชื่น ๗ นคร (ชาย)
4. คุณนิล ๗ นคร (หญิง)
5. พลเอกเจ้าพระยาคินทรเดชาธิบดี เคยเป็นเสนาบดี

กระทรวงกลาโหม (แย้ม ๗ นคร)

6. คุณแดง ๗ นคร (ชาย)
7. คุณดล ๗ นคร (หญิง)
8. คุณตั้ง ๗ นครภรรยาพระศัลย์
9. คุณขาว ๗ นคร (หญิง)
10. คุณนุ้ม ๗ นคร (หญิง)
11. คุณพริ้ง ๗ นคร ภรรยาพระยาวิเศษศาสตร์เกษมพันธ์
12. พระยาสุรเทพภักดี (พร้อม ๗ นคร)
13. พระยาบริรักษ์ภูเบศร์ (แกะ ๗ นคร)
14. คุณแก้ว ๗ นคร (ชาย)
15. คุณกมล ๗ นคร (ชาย)
16. คุณลาวาด ๗ นคร (หญิง)
17. คุณจำเริญ ๗ นคร (หญิง)
18. คุณไธ ๗ นคร (ชาย)

ในจำนวนบุตรธิดาของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) ลำดับที่ 9 และ ลำดับที่ 10 ท่านเป็นบุคคลที่มีบทบาทในด้านการละคร คือ ละครผู้หญิงของ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชอย่างมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ซึ่งตรงกับสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) เป็นสมัยที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองกลุ่มตระกูลเจ้าเมืองเดิมได้ถูกลดบทบาทและ อำนาจหน้าที่ลง กลุ่มที่เข้ามามีบทบาทในเมืองนครศรีธรรมราชอย่างมากในสมัยนี้ คือ กลุ่มนายทุนชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขายในเมืองนครศรีธรรมราช

เมื่ออำนาจและบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลดลงละคร ผู้หญิง ซึ่งเคยมีผู้อุปถัมภ์ คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ได้แยกตัวกันไป เพราะ ไม่มีคนอุปถัมภ์คือ ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงได้สูญหายไปปรากฏ หลักฐานชัดเจนตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ตามก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการ ปกครองและลดอำนาจหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชลง ละครผู้หญิงในสมัย เจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ยังมีบทบาทต่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชและ เมืองนครศรีธรรมราชมาก ดังปรากฏข้อความดังนี้

ละครผู้หญิงในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พร้อม ๓ นคร)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีละครผู้หญิงที่หัดขึ้นเป็นละครของผู้ที่มี นรคาศกดิ์มีมากกว่ารัชกาลที่ 4 เพราะเล่นละครกันแพร่หลายไปจนหัวเมืองต่าง ๆ และในครั้งนั้นก็ยังมีละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พร้อม ๓ นคร) ด้วย ดังในหนังสือตำนานนิ เหนายของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า

"ละครผู้หญิงที่หัดขึ้นเล่นละครนอก เมื่อรัชกาลที่ 5 ยากที่จะนับ จำนวนให้ถ้วนได้จะกล่าวถึงแต่ที่เป็นละครมีชื่อโด่งดังคือ

15 ละครของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนู พร้อม) เมื่อยังเป็น พระยานครศรีธรรมราชไว้ 1"²⁶

จากบทความนี้จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีการหัตถ์ครกันอย่างแพร่หลายตามหัวเมืองต่าง ๆ เพราะละครในของหลวงไม่ได้หัตถ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ละครตามหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งหัวเมืองนครศรีธรรมราชก็มีการหัตถ์ครขึ้นด้วยในสมัยเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เมื่อยังเป็นพระยานครศรีธรรมราช"

เมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองมลายูผ่านหัวเมืองต่าง ๆ หลายจังหวัดรวมถึงจังหวัดนครศรีธรรมราช ในหนังสือจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายู คราว ร.ศ.109 ร.ศ.117 ร.ศ.119 ร.ศ.124 ร.ศ.128 ได้กล่าวถึงละครของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชว่า

"พระครูเทพมณีได้จัดการปฏิสังขรณ์ได้ชักชวนชาวเมืองในหัวเมืองแหลมมลายูปักข์ได้ผายตะวันตกทั้งปวงช่วยด้วยทุนทรัพย์เงินทองสิ่งของแลช่วยด้วยกำลังแรง ผู้มีศรัทธามาช่วยเป็นอันมากได้ตั้งที่ทำการเป็นการใหญ่จัดการปฏิสังขรณ์ในบริเวณพระมหาธาตุทั่วไปแล้วได้มีการสมโภชพระมหาธาตุในการเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนี้ เสด็จประทับที่พลับพลาแล้วเสด็จทอดพระเนตรละครคอนที่พลับพลาโรงละครคอนอีกแห่งหนึ่งมีละครเล่นเรื่องอิเหนาเป็นละครไทยฝึกหัดขึ้นในเมืองนี้แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับค่ายหลวงเวลา 2 ทุ่มเศษ มีหญิงคลั่งเล่นถวายที่พลับพลาประทับแรมที่นี้"²⁷

ซึ่งจากบทความนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าที่เมืองนครศรีธรรมราชเมื่อมีการรับเสด็จพระเจ้าแผ่นดินก็จะมีละครผู้หญิง ซึ่งเป็นที่เชิดหน้าชูตาของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมาจัดแสดงเป็นการรับเสด็จที่ยิ่งใหญ่เสริมเกียรติแก่พระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายที่มาประพาส หรือมาราชการเมืองนครศรีธรรมราช เรื่องที่เล่นและนิยมกันอย่างมากน่าจะมาจัดแสดงต้อนรับในขณะนั้นก็คงจะเป็นเรื่องที่นิยมและเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีนั่นคือ เรื่องอิเหนา

---

²⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. จดหมายเหตุประพาสแหลมมลายู คราว ร.ศ.117 (2441), หน้า 221.

และในหน้า 70 เรื่องเดียวกันคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช ได้กล่าวถึงละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชไว้ว่า

"แล้วเสด็จพระราชดำเนินถึงค่ายหลวงเวลาทุ่มเศษ คำวันนี้มีละครคอนที่โรงหลังค่ายหลวง เล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นละครของทริภังคารยาพระศิริธรรมบริษัทจัดเล่นเอาอย่างละครในกรุงเทพฯ เสด็จออกทอดพระเนตรที่พลับพลาโรงละครเสด็จขึ้นเวลา 5 ทุ่ม"²⁸

ในหน้า 71 เรื่องเดียวกันในคราวนั้นก็กล่าวถึงละครของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่งว่า

"... เสด็จกลับย่ำค่ำเศษเวลายามเศษ เสด็จออกทอดพระเนตรละครคอนที่พลับพลาเหมือนเวลาวานนี้ละครของทริภังคารยาพระศิริธรรมบริษัท เล่นเรื่องอิเหนาจัดเล่นขึ้นตามอย่างละครในกรุงเทพฯ เป็นคู่แข่งกับละครของทริภังคารที่เล่นถวายเวลาวานนี้ และละครโรงนี้ที่ได้เล่นถวายทอดพระเนตรที่วัดพระบรมธาตุ เมื่อวันที่ 3 นั้น เสด็จขึ้นเวลา 5 ทุ่มเศษ"²⁹

จากบทความนี้พอจะสันนิษฐานได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสมาลาญ ผ่านหัวเมืองภาคใต้รวมเมืองนครศรีธรรมราชด้วยในครั้งนั้น ได้เสด็จทอดพระเนตรละครที่เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นละครของคุณนายคิมและคุณนายทริภังคารยาของพระศิริธรรมบริษัททั้งสองท่านจัดเล่นถวายในครั้งนั้น เล่นเรื่องรามเกียรติ์เป็นละครที่จัดเล่นขึ้นตามอย่างในกรุงเทพฯ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตรที่พลับพลาที่ประทับข้างและที่วัดพระบรมธาตุบ้าง เวลาที่ประทับทอดพระเนตร คือ เวลาตั้งแต่ประมาณ 19.00 - 23.00 น. ซึ่งเป็นเวลาที่เสด็จกลับจากที่ต่าง ๆ แล้ว และข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ ละครของคุณนายคิม และคุณนายทริภังคาร ปรากฏว่าเล่นแข่งขันกัน เพราะว่าเป็นการยาลวงและภรรยาน้อยของพระศิริธรรมบริษัท

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

สรุปได้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่อยู่ทางภาคใต้ของประเทศไทยได้รับการยกย่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีให้เป็นเมืองที่สำคัญมาโดยตลอดในสมัยกรุงธนบุรีเจ้าเมืองได้รับยกย่องให้มีฐานะเป็นพระเจ้าประเทศราช และในสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้ลดฐานะเป็นหัวเมืองเอกมีศักดิ์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเจ้าพระยานครศรีธรรมราชทั้งสิ้น 5 ท่าน แต่ละท่านได้รับอนุญาตให้มีละครผู้หญิงเป็นเครื่องราชูปโภคประจำราชสำนักเพื่อใช้ในการสมโภช ให้การบันเทิง ค້อนรับอาคันตุกะต่างเมือง

ละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชคงจะมีรูปแบบใกล้เคียงกับละครทางราชสำนักกรุงเทพฯ ด้วยเหตุที่มีการแลกเปลี่ยนด้านการแสดง ศิลปินและครูผู้สอนตลอดมา โดยเฉพาะการถ่ายเทจากตอนต้นดูจะเป็นจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยังกรุงธนบุรี สืบทอดมาถึงกรุงเทพฯ ต่อมาทางกรุงเทพฯ จึงถ่ายทอดกลับไปยังเมืองนครศรีธรรมราช

ละครผู้หญิงของเมืองนครศรีธรรมราชในบางยุคเจริญรุ่งเรืองมากเป็นพิเศษมาก เป็น ในสมัยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนูพร้อม) มีคณะละครถึง 2 โรงด้วยกัน

จากจดหมายเหตุและหลักฐานพอจะอนุมานได้ว่าละครผู้หญิงของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชมีความปราณีตงดงาม มีวงดนตรีขนาดใหญ่มีเรื่องที่แสดง 3 เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อีเหนา และอุกฤษ สำหรับวงสี่ประกอขในการแสดงละครผู้หญิงจะกล่าวถึงในบทต่อไป